

ŞEM'İ ŞEM'ULLAH'IN ŞERH-İ TUHFETÜ'L-AHRÂR'DA İZLEDİĞİ ŞERH METODU*

Mehmet Halil ERZEN**

ÖZET

Okuyucuyu bilgilendirme ve metni anlaşılır kılma çabası şeklinde tanımlayabileceğimiz “şerh” çalışması, köken itibarıyla, *Kur'ân-ı Kerim*'i anlamaya yönelik olarak kaleme alınan tefsirlere dayanır. Edebî eserlerin şerhinde, okuyucunun bilgi ve birikiminin söz konusu metni anlamaya yetmeyebileceği fikri, temel hareket noktası olmuştur. Osmanlı edebiyatındaki eser şerhlerinde ağırlıklı olarak klasik şerh usulünün benimsendiği görülmektedir. Klasik şerh usulü, eserin lafzî özellikleri; sözcüklerin temel, deyim ve mecaz anlamları; gramer bilgisi ve eserde yer alan kimi edebî sanatları açıklamayı kapsar. Edebiyatımızda hem manzum hem de mensur şerhler yapılmış olup çoğunlukla tasavvûfî nitelikteki eserlerin şerhi üzerinde durulmuştur. *Mesnevî*, *Gülistan*, *Hâfız Divânı*, *Bostan*, *Bahâristân*, *Matla'u'l-Envâr*, *Mantku't-Tayr* gibi tasavvûfî eserlerin şerh ve tercümeleri oldukça yaygındır. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden XVI. yüzyıl şârihlerinden Şem'î Şem'ullâh, klasik Fars edebiyatının tasavvuf içerikli temel eserleri üzerine gerçekleştirdiği şerhler ve bilhassa Mevlânâ'nın ünlü *Mesnevî*'sine yazdığı şerhle tanınmıştır. Diğer Osmanlı sahası şârihleri gibi Şem'î de klasik şerh usulüne bağlı kalmakla birlikte kendine has yenilikler yapmış ve daha çok tercümeyle yakın şerhler kaleme almıştır. Şem'î'nin yaptığı şerhlerin tercümeyle yaklaşması, daha çok anlamı ön planda tutmasından ileri gelmektedir. O, derinliği olan sözcük, mısra ve beyitleri açmış, geriye kalan unsurları tercüme etmeyi yeterli bulmuştur. Şem'î'nin klasik şerhe eklediği farklılıkların başında metni, gramer hususiyetlerine göre de yorumlaması, beyit veya mısraya getirdiği yorumu destekleyici şiir iktibaslarına bolca yer vermesi gelir.

Bu çalışmada Şem'î'nin *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhinde izlediği usul ve klasik şerhe getirdiği yenilikler, söz konusu eserden örneklerle tespit edilmeye çalışılmış; böylece hem Şem'î'nin şerh metodunun sınırlarının belirleneceği hem de onun klasik şerh metoduna getirdiği yeni yorum ve yöntemlerin ortaya konulacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Şem'î Şem'ullâh, şerh metodu, şârih, Molla Câmî, *Tuhfetü'l-Ahrâr*.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**Yrd. Doç. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, El-mek: halilerzen@gmail.com

ANNOTATION METHOD ŞEM'Î ŞEM'ULLAH FOLLOWED IN THE ŞERH-I TUHFETUL-AHRAR

ABSTRACT

“Annotation” work that we can define as an information for the reader and an effort to make clear the text is originally based on the commentaries penned in order to understand the Quran. In the annotation of the literary works, the idea that the reader's knowledge and experience will not be able to be sufficient to understand the text in question has been a basic starting point. It has been seen that the classical annotation procedure was mainly adopted on the annotation works in the Ottoman literature. The classical annotation procedure includes the literal features of the work; basic, phrasal and metaphoric meanings of the words; grammar knowledge and some literary arts located in the work. Both prose and verse annotations have been done in our literature, but mostly focused on the annotation of the works of Sufism. The annotation and translations of the works of Sufism as Masnavi, Gulistan, Divan of Hafiz, Bostan, Bahâristân, Matla'u'l-Envâr, Mantıku't-Tayr are quite common. Of the 16th century interpreters, Şem'î Şem'ullâh constituting the subject of this study has been known with the annotations that he realized on the basic Sufi works of the classical Persian literature and in particular with the annotation that he wrote to famous Masnavi of Mevlana. Like the other Ottoman court interpreters, Şem'î has also made his own innovations as well as adhering to the classic annotation procedure, and has mostly penned the annotations close to translate. Approaching to the translation of the annotations that Şem'î made has arisen from keeping the meaning more in the forefront. He has opened the word which has the depth, verse and couplets and has found sufficient to translate the remaining elements. At the beginning of the differences that Şem'î added to the classic annotation has mostly come the interpretation of the text according to the grammar characteristics and the poetry quotations supporting the review that he brought for the verse or verses. In this study, the style that Şem'î followed in the annotation of Tuhfetü'l-Ahrar and the innovations he brought to the classic annotation has been tried to be determined with the examples from the works in question; hence, it has been thought that both the limits of Şem'î's annotation method would be determined and the new review and methods that he brought to his classic annotation method.

Key Words: Şem'î Şem'ullâh, annotationmethod, interpreter, Mullah Cami, Tuhfetü'l-Ahrar.

GİRİŞ

Lugâtlere bakıldığında “şerh” kelimesinin sözlük anlamı ve terimsel anlamı için genellikle birbirine benzeyen tanımlar ve izâhâtlar yapıldığı görülür. Bu tanım ve açıklamaların birkaçına burda yer vermek, kelimenin ihtivâ ettiği mânâyı ortaya koymak açısından faydalı olacaktır. Şerh kelimesi Şemsettin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türki*'sinde “Açma, yarma: Bir kitabın ibaresini o lisanda

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

veya bir lisan-i ahirde tefsil ve izah ederek müşkilatını açma. Bir kitabın ibaresini kelime be kelime açıp izah ederek, yazılan kitap. İzah, tefsil, açık anlatma”¹, Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*'ında “Açma, ayırma, açıklama, açım (bir ibareyi veya eseri): Bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap. Açık anlatma (izah, tefsil)”², M. Doğan'ın *Büyük Türkçe Sözlük*'ünde ise “Açma, yarma, açıklama, izâh etme, anlatma: bir esrin zor anlaşılabilir yerlerini çözüp yorumlayarak açıklama bu maksatla yazılan eser.”³ şeklinde tanımlanmıştır.

Şerhlerin, kültürel otoritenin yoğun olduğu kesimlerde üretildiğini söyleyen Glenn W. Most, şerhin önemli iki işlevini şu şekilde açıklar: “Şerhin işlevlerinden biri; toplum nezdinde ne anlama geldiği artık apaçık ortada olmayan bir ‘otorite’yi doğrulamak, yeniden doğrulamak, yaymak, yeniden yaymak, empoze etmek ve yeniden empoze etmektir. (...) Şerhin bir de pedagojik bir işlevi vardır: görünen o ki birçok şârihin gözünde şerhin amaçlarından biri de okurun daha yetkin olmasını sağlamaktır”⁴

Haşiye, hamîş, telhis ve ta'likat gibi çeşitlere ayırabilecek olan şerhlerin ortak tarafı açıklamaya ihtiyaç duyulan metin parçasını anlaşılır hale getirmek gayesiyle açıklamayı amaç edinmeleridir. Şerh yapılırken şârih, metinde okuyucunun anlamada güçlük çekeceği bölümleri açıklamayı dikkate alır. Şârihin amacı okuyucuyu bilgilendirip metni onun için anlaşılır kılmaktır. Bilgilendirme, açıklama ve ek bilgi biçiminde yapıp bu durum şârihi konuyu genişletmeye yönelir. Konunun detaylandırılıp genişletilmesi şârihin bilgisi ve düşüncesi doğrultusunda yorumunu da ortaya koymasına zemin hazırlar.⁵ Dolayısıyla “Şerhler birer okumadır: Şârihin auctoritas'ı (otoritesi) ne kadar büyük olursa olsun (ki bu da görecelidir), şerh her şeyden önce bir yorumdur (interpretation).”⁶

Edebî metinler üzerinde gerçekleştirilen şerh çalışmaları, bu tür izah edici ikincil kaynaklara duyulan ihtiyacın ürünüdür. Şârih, şerh edeceği metne yaklaşırken birtakım kıstaslardan yola çıkar. Her şeyden önce “Bir metnin açıklanması gerekiyorsa, o metinde okuyucunun bilgisi, aklı, düşüncesi, sezgisi veya duygularıyla aşamayacağı bazı güçlüklerin varlığı kabul ediliyor demektir. Ayrıca metnin daha büyük ilişkiler manzumesi içerisinde mesela inanç veya düşünce sistemlerinde ne anlama geldiğini anlamak ve anlatmak ihtiyacı da metinleri şerh ettirmiştir.”⁷

Farklı bir dille ortaya konulmuş orijinal bir eseri kendi birikim süzgecinden geçirmek ve açıklamak biçiminde tarif edebileceğimiz “şerh”ingerçekleştirilmesi esnasında şârihin belirli bir kitleye seslendiğini unutmaması ve konu dışına çıkmaması gerekir. Bütünlüğün sağlanması, şerhin sıhhatli olması açısından önemlidir. Farklı bilim dallarında yazılmış eserlerin daha iyi anlaşılması amacıyla ortaya konan şerh çalışmalarının kökeni, İslâmiyet'in ilk dönemlerine kadar götürülebilir. Şerhin bir kavram haline gelmesi ise *Kur'ân-ı Kerîm*'i daha iyi anlamaya yönelik yapılan tefsir çalışmalarının yoğunlaştığı döneme dayanır.⁸ “Vahyi açıklamayı hedefleyen tefsîr, sözle alakalı

¹ Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Kapı yayınları, İstanbul, 2013. 13. Baskı, s. 773

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugât*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007, s.991

³ Haz: Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., İstanbul, 1996, s. 1023

⁴ Glenn W. Most, “Şerhlere Kuramsal Bir Bakış”, Çev: Murat Umüt İnan, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, Klasik Yay., İstanbul, 2014, s.458

⁵ Mine Mengi, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s.74-76

⁶ Christina Shuttleworth Kraus, “Şerhleri Okumak/Bir Okuma Olarak Şerhler” Çev: Vildan Serdaroğlu-Coşkun, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, Klasik Yay., İstanbul, 2014, s. 423

⁷ Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1994, s.1

⁸ Ozan Yılmaz, *Gülistan Şerhi Südü-i Bosnevî*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012, s.XI-XIV

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall2014

birçok ilim dalının yanı sıra *Kur'ân*'a has bazı ilimlerden de istifade etmek suretiyle temellerini çok zengin bir bilgi zeminine dayandırmaktadır.”⁹

Şerhi yapılacak olan eserin seçiminde en önemli ölçütler, eserin ince hayâller ve mecazlarla yüklü; derinliği olan veya tasavvûfî arka planı bulunan bir özellik taşımasıdır. Bunun en önemli kanıtı ise ince hayâller ve anlam derinliği gibi amaçlar üzerine inşa edilen Sebk-i Hindî tarzı metinlerin şerhe tâbi tutulmasındaki öncelikli seçimdir. Bu husûsiyetlere sahip bir eseri tercüme ve şerh edebilmek, şârihin iyi bir donanıma sahip olmasını gerektirir. Gramer bilgisi, dînî terminoloji, tasavvuf bilgisi, şiir bilgisi ve dönemi için iyi bir genel kültür bilgisi, kaliteli bir şerhin teşekkül etmesi için şârihin ihtiyaç duyacağı donanımdır diyebiliriz.

Şerhlere genel bir bakış yapıldığında umûmiyetle benzer bir yöntemin izlendiği görülmektedir. Şârih, geleneğin bir sonucu olarak esere besmele, hamdele, salvele ve sebab-i teşrih bölümleriyle başlar. Eserin girişi mahiyetindeki bu bölümlerden sonra eserin şerhine geçilir. Klasik şerhlerde genellikle iki yöntem izlenir. Bazen şârih önce şerhini yapacağı eserin lafzî özelliklerini açıklayıp ardından içerdiği mânâları ele alır; bazense eserde geçen kelimelerin sözlük anlamı, gramer bilgisi, edebî sanatlar gibi hususiyetlerine hiç değinmeden doğrudan beyitin anlamı üzerinde durur. Beyite yorum getiren şârih düşüncelerini beyit, mısra, hadis ve âyetler iktibâs ederek destekler. Ayrıca eserde geçen özel isimler, yer adları ve tarihî olaylar hakkında malûmât verilir.

Geleneksel şerh yönteminde eser sahibinin psikolojisine ve eserin estetik değerine değinilmez, eserin konusu ile bağlantılı bir şekilde dînî ve sosyal birçok konuda okuyucuyu bilgilendirme amaçlanır. Şârihin eseri anlama ve yorumlaması onun birikimiyle doğru orantılı olduğundan geleneksel şerhte öznel bir yaklaşım söz konusudur.¹⁰

Metin derkenarlarında mevcut şerhlerden, bir mısra, cümle veya beyite yazılan şerhlere veya müstakil olarak bir kitaba yazılan şerhlere kadar Klasik Edebiyatımızda birçok şerh çeşidi mevcuttur. Divan edebiyatında yapılan şerhlerde konunun niteliği dikkate alınarak başta tasavvuf olmak üzere dînî ilimler, mitoloji ve efsânevî şahsiyetler, peygamber kıssaları, tasavvuf büyüklerinin menkıbeleri, zamanın gelenek ve görenekleri, toplumun inançları göz önünde tutulmuş ve şerhler bunlar üzerinden inşa edilmiştir.¹¹

Edebiyatımızda 14. yüzyıldan itibaren Kırk Hadis tercümeleriyle görülmeye başlayan tercüme çalışmaları 15. yüzyılda artık tercüme olmaktan çıkarak şerh hüviyetine bürünür. 16. asırda ise şerh çalışmaları çoğalır. Bu yüzyıldaki şerhlerin büyük çoğunluğu Arapça eserlere yapılmış olmakla birlikte didaktik, ahlakî ve tasavvûfî nitelikte Türkçe şerhler de yapılmıştır.¹²

1.ŞEM'İ ŞEM'ULLAH HAYATI ve ESERLERİ

Kendisinden bahseden kaynakların birçoğunda Mesnevi şârihi olarak isimlendirilen ve 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı kabul edilen Şem'î Şem'ullah'ın hayatı hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. 16 ve 17. yüzyıl başta olmak üzere birçok tezkirede, tarih kitabında, edebiyat tarihinde ve biyografik eserde adı zikredilen, kendisiyle ilgili olarak tez ve makaleler yazılan şârih

⁹Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s.2

¹⁰ İlhan Genç, “Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerini Anlamada Modern Yaklaşımlar / Modern Methods Understanding The Texts Of Classic Turkish Literature”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (TUNCA KORTANTAMER Özel Sayısı-II), Volume 2/4, Fall 2007, s.396

¹¹ Mine Mengi, *age*, s.74

¹² Bilal Elbir, “Surûfî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'indeki ŞerhMetodu Ve Hurûfîlik Yansımaları / The Commentary Method Of Surûfî AndHurûfism Reflections In The Şerh-i Şebistân-ıHayâl”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (TUNCA KORTANTAMER Özel Sayısı-1), Volume 2/3, Summer 2007, s. 215

hakkında verilen bilgiler detaylı olmayıp genellikle birbirini tekrarlar niteliktedir. Ayrıca Şârih Şem'î'nin bazı kaynaklarda Prizrenli Şâir Şem'î ile karıştırılması verilen bilgilere temkinli yaklaşmamızı zorunlu kılmaktadır. Bu noktada Şem'î'nin eserlerinde kendisiyle ilgili verdiği yüzeysel birkaç bilgi şârih hakkında detaylı mâlumâta ulaşmamızı sağlamamakla birlikte oldukça değerlidir.

Şem'î'nin hayatı, şârihliği ve eserleri üzerine birçok çalışma yapılmış olup yine o ve eserleriyle ilgili makaleler ve ansiklopedi maddeleri kaleme alınmıştır. Kendisi ve eserleriyle ilgili kaleme alınan çalışmalar incelendiğinde verilen bilgilerin genel kompozisyonu çok fazla etkilemeyecek birkaç ek bilginin dışında birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu makalede şârihin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgileri, daha önce Şem'î üzerine yapılmış bazı çalışmalardan¹³ hareketle vermeye çalışacağız.

Şem'î Şem'ullah'ın adı ve lakabıyla ilgili verilen bilgiler dikkate alındığında kaynakların bu hususta hem-fikir olmadığı görülür. Bununla birlikte şârih, eserlerinin çoğunda *Şem'î* mahlasını kullanmayı tercih eder. *Şem'î* mahlası dışında *Tuhfetü'l-Aşîkîn*'de Şem'ullah adı, Mesnevî Şerhi'nin dördüncü cildinin ferağ kaydında ise Muhammed bin Mustafa eş-şehîr Şem'î Halife ismi dikkati çeker. Bu kullanımların yanı sıra kütüphane kataloglarında Şem'î Şem'ullah, Şem'î Mustafa Çelebi bin Muhammed, Mustafa Şem'î, Şem'ullah Mustafa bin Muhammed el-İstanbulî adlarına da tesadüf edilmektedir. Ayrıca kendisinden bahseden tezkirelerde, biyografik eserlerde, tarih kitaplarında eserin yazarı tarafından mesleği, memleketi veya mensup olduğu tarikat esas alınarak da bir adlandırmaya gidilmiştir. Atâî, Kâtip Çelebi ve Nâimâ, Mollâ Şem'î; Mehmed Süreyya, Şem'î Çelebi; Esrâr Dede, Şem'î Dede; Sahih Ahmed Dede, Şârih-i Şeş Mücellled-i Mesnevî Şem'î Efendi; Derviş Mahmud, Şârih-i Elfâz-ı Mesnevî Ahî Azîz-i Uhrevî Eş-şehîr Şem'î Efendi lakaplarını kullanmışlardır. Müelliflerin isim ve memleket sırasına göre ele alındığı Hediye'tü'l-Arifin'de ise şârih, Şem'î Er-Rûmî biçiminde tanıtılmıştır.¹⁴

Bazı kaynaklarda Prizrenli Şem'îyle karıştırılmıştır. Önce Esrar Dede, ardından Ali Enver, Prizrenli Şem'îyle ilgili olarak şârih olduğu bilgisini vermişlerdir. Bursalı Mehmed Tahir de bu yanlış bilgiyi tekrar etmiştir.¹⁵ Şem'î'nin hayatı ve mesleğine dair en sağlam bilgilere Nev'izâde Atâyî'nin *Hadâiku'l Hakâik fi Tekmiliti's-Şakâik*¹⁶ adlı eserinde ulaşmaktayız. Şârih ile ilgili olarak aktardığı bilgilerden hareketle Şem'î'nin ilim ve irfan sahibi olup birçok mertebeye gelme şansı varken tasavvuf yolunu tutup insanlara ilim öğretmek faydalı olmayı tercih ettiği sonucuna ulaşırız. Kâtip Çelebi, Şem'î'nin Semâniye Medresesi'nden emekli olduğu bilgisini verirken Sicill-i Osmânî de Kâtip Çelebi'yi destekler şekilde "Müddet-i hayâtını âlem-i tedrisde

¹³ Bkz. Turgut Koçoğlu, *Şem'î Şem'ullah Şerh-i Mesnevî II. Cilt*, (Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2009 & Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15-16YY.) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007 & Abdülkadir Dağlar, "Klasik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007* & İsmail Ünver, "Şem'î Şem'ullah", *Türk Dili*, cilt XLIX (yıl;34) sayı: 397 (Ocak-1985), Ankara & İlhan Genç, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, & Mehmet Nuri Çınarcı, *Mustafa Şem'î'nin Şerh-i Dîvân-ı Şâhî Adlı Eseri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2011, & Murat A. Karavellioglu, "Klasik Türk Edebiyatında Şem'î Mahlaslı Şairler ve Prizrenli Şem'î", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, 2005, c.32.

¹⁴ Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15-16. yy.) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s.57-58.

¹⁵ Murat Ali Karavelioglu, "Klasik Türk Edebiyatında Şem'î Mahlaslı Şairler ve Prizrenli Şem'î", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, 2005, c.32, s.67

¹⁶ Bkz. Nev'izâde Atâyî, *Hadâiku'l Hakâik fi Tekmiliti's-Şakâik*, (yazılış:1634-1635), Hz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall2014

geçirmiştir ve şâkirdlerinden pekçoğu mesânid-i 'aliyye-yi 'ilmiyyeye nâ'il olmuşlardır"¹⁷ ifâdelerini kullanır. Bu bilgiden Şem'î'nin müderris olduğu ve yetiştirdiği talebelerinin birçoğunun ilmî makamlarda oldukça yükselmiş oldukları sonucuna varmaktayız.

Eserleri incelendiğinde devrin büyükleri adına özellikle de saray çevresine şerhler yaptığı görülen Şem'î'nin, yaşadığı dönem için önemli bir yazar olduğu anlaşılır. Nitekim *Tuhfetü'l-Âşıkîn* adlı eserini III Murad'a sunmuş, Mesnevî Şerhi için padişah tarafından görevlendirilmiştir. Sokullu Mehmed Paşa için Baharistan'ı şerh eden şârih, padişahın yakınlarından Zeyrek Ağ'a'ya *Saadetnâme* ve *Şerh-i Pend-i Attâr*'ı sunmuştur. Yine dönemin vezirlerinden Hasan Paşa'ya *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhini ve birçok iyiliğini gördüğünü belirttiği Kapıağası Gazanfer Ağaya da *Subhatü'l Ebrâr* ve *Mahzenü'l-Esrâr* şerhlerini sunduğu görülmektedir.¹⁸

Şem'î'nin vefâtıyla ilgili olarak kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Atâî 1000 (1592), Kâtib Çelebi ise 1005 (1596-97) tarihlerine işaret etmektedir. Şârihin yazdığı son eserin,yani *Mahzenü'l Esrâr*'ın bitiş tarihinin 1011 (1602-3) olması önceki iki tarihin doğruluğunu imkânsız kılmaktadır. Ayrıca Şem'î Efendi'yle ilgili en teferruatlı bilgi veren kaynaklardan *Tevârih-i Mevlevîyye*'de ölüm tarihi olarak 1011 (1602-3) geçmektedir. Yine aynı eserde Sahih Ahmed Dede, Şem'î'nin defnedildiği yer ve mezarı hakkında da ayrıntıya inmektedir. Mezarının Üsküdar'da Ayazma'nın üst tarafında Rûmî Mehmed Paşa Camii'nden İmrahor'a giden bir sokakta defnedildiğini belirtmektedir. Günümüzde Ahmed Dede'nin verdiği bilgilere uyan ve Şâir Şem'î Şem'ullah türbesi adında bir türbe mevcuttur.¹⁹ Bursalı Mehmed Tahir, Şem'î'nin mezar taşında şu beyitin yazılı olduğunu aktarır:

“Rûşen etsün hâne-i kalbin Hudâ
Şem'î'nin rûhuna kim kıla duâ”²⁰

Şem'î'nin eserleriyle ilgili olarak kaynaklar farklı sayılar vermekle birlikte ilgili kaynaklarda adı geçen eser sayısının toplamı 17'yi bulmaktadır. Şem'î'ye ait olduğu noktasında kesinlik arz etmeyen 2 eserin dışında kalan eserlerin 11'i şerh, 3'ü tercüme, 1'i de telif eserdir. Şem'î'nin bahsi geçen eserleri şunlardır: Şerh-i Gülistân, Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Şerh-i Dîvân-ı Şâhî, Şerh-i Bahâristân, Şerh-i Pend-i Attâr, Şerh-i Bostân, Şerh-i Mesnevi, Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr, Şerh-i Mantuku't-Tayr, Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr, Şerh-i Mahzen-i Esrâr, Şerh-i Kaside-i Emâlî, Terceme-i Kaside-i Nûniyye, Terceme-i Şurûtü's-Salât, Tuhfetü'l-Âşıkîn.²¹

2.TUHFETÜ'L-AHRÂR

İran edebiyatının önemli şairlerinden Nureddin Abdurrahmân-ı Câmî'nin bilinen bir mesnevîsi olan *Tuhfetü'l-Ahrâr*, *Hamse*'nin birinci, *Heft Evreng'in* üçüncü mesnevisidir. Mesnevî, 886/1481 tarihinde tarihinde Ramazan ayında nihâyet bulmuş olup eser, sûfilere ve şairin şeyhi olan Hâce Nâsiruddin Ubeydullâh'a ithaf edilmiştir. Mensûr bir hamdeyle başlayan eserin bu girişinde biri Allah'a şükür, diğeri ise Peygamber'e salât ve selâm özelliğinde iki tane rubâî bulunmaktadır. Ardından kitabın sebep-i telifine değinen şâir, üstâd olarak benimsediği Nizâmî'nin

¹⁷ Aktaran: Turgut Koçoğlu, *Şem'î Şem'ullah Şerh-i Mesnevî II. Cilt*, (Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2009, s.23

¹⁸ İsmail Ünver, “Şem'î Şem'ullah”, *Türk Dili*, Cilt XLIX (yıl;34) sayı: 397 (Ocak-1985), Ankara, s.40-42

¹⁹ Şeyda Öztürk, “Şem'î”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2010, c. 38, s.503

²⁰ Aktaran: Muhittin Turan, “Feridüddin-İ Attâr'ın Mantuku't-Tayr İsimli Eserinin Türk Edebiyatındaki İlk ve Tek Şerhi: Şem'î Şem'ullah'ın Şerh-i Mantuku't-Tayr'ı/Feridüddin-i Attâr's Mantuku't-Tayr In Turkish Literature Of His Work Titled First And Only Opimion: Sem'ı Sem'ullah's Serh-i Mantuku't-Tayr”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (AHMET TOPALOĞU ARMAĞANI TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI SAYISI), Volume 9/9, Summer 2014, s.993

²¹ Mehmet Nuri Çınarcı, *Mustafa Şem'î'nin Şerh-i Dîvân-ı Şâhî Adlı Eseri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2011, s.39-41.

Mahzenü'l-Esrâr ve Dihlevî'nin *Matla'u'l-Envâr* adlı eserlerinden övgüyle bahsetmiş, bu iki eserin ne kadar kıymetli olduğuna vurgu yapmıştır.²² *Tuhfetü'l-Ahrâr*'ın şârihi olan Şem'î Şem'ullah da Mollâ Câmî'nin belirtilen eserleri ziyâdesiyle vâsf u medh eylediğine değinip *Tuhfetü'l-Ahrâr*'ın bu eserlere nazîre yoluyla yazıldığını söylemiştir: "Mevlânâ Câmî Rahmetü'llahi 'Aleyh ki mezkûr iki kitâbî zâ'idü'l-vâsf vâsf u meth eyledi. Ma'nâda kendünün bu kitabını hem vâsf u medh eylemiş olur. Zîrâ bu kitâb onlara nazîre tariki ile inmiştir."²³

Tuhfetü'l-Ahrâr'ın tevhîd bölümünde besmelenin mânâsı ve besmeleyi oluşturan harflerin yorumu yapıldıktan sonra Allah'a şükür konusu işlenir. Dört münacâttan oluşan münacât bölümü, şiirde ve şâirlikte iyi dilek temennileriyle son bulur. Sonrasında yer alan beş naatte Peygamber Efendimiz konu edinilirken hemen ardından Mollâ Câmî, bağlı bulunduğu Nakşibendî tarikatının kurucusuna ve kendi şeyhine övgülerde bulunur. Söz ile cân arasındaki ilişkinin bahsinden sonra üç sohbet ve arkasından makalelere geçilir. Mesnevî, "Sözün ve Kitâbın Sonu" hâtimesiyle sona erer.²⁴

Şem'î'nin *Tuhfetü'l-Ahrâr* Şerhi 1006 (1597) tarihinde tamamlanmış olup kendisinin de belirttiği üzere eser, Hadım Hasan Paşa'ya²⁵ sunulmuştur. Şârih, Mollâ Câmî ve eseri hakkında mâlûmât ve övgüye yer verdikten sonra Hasan Paşa'yı metheder: "Mevlânâ Câmî Hazretlerinin *Tuhfetü'l-Ahrâr* nâm kitâbı ki esrâr-ı Sübhânî vü ma'ârif-i Rahmânî ve rumûz-i Yezdânî ve işârât-ı nihânî vü nesâ'ih-i rûhânî ile memlû vü pürdür. Hiç şeksiz ashâb-ı tarîkatın ahrârına bir tuhfe-i kirâmî vü erbâb-ı hakîkatın cezbe vü fenâ sahiblerine hediye nâmıdır. Bu sebebden manzûr-i ehl-i 'irfân ü makbûl-i ashâb-ı vecd ü vicdân olup meşhûr-i 'alemiyân olmuştur. Lâ-cerem 'alem ü 'irfân ü hayrât ü ihsân sâhibi güzîde-i deverân meşhûr-i zamân hass-ı havâs-ı ehl-i cihân 'umdeü'l-'ayânü'l-müşârün ileyh bâlbenân server-i ashâb-ı sa'âdet-sâhib iktidâr-ı 'azîmü's-şân bir vezîrin nâm-ı şerîfi ile bu kitâb-ı mestâbın dibâcesi ma'nûn ü vâsf-ı latîfi ile müzeyyen kılındı anın evsâf-ı hamîde ile mevsûf olan zâtının nâm-ı şerîfinin zikri kıyâmete değin bâkî kalsun için der-beyân-ı evsâf-ı hamîdeî vezîr Hasan Pâşâ ademu'llahi te'âlâ devletehu ve sa'âdetehu ala nikrâz."²⁶

Şem'î Şem'ullah vücuda getirdiği eserlerde çoğunlukla klasik şerh üslûbunu benimsemekle birlikte kendine özgü yenilikler yapmayı ihmâl etmez. Eserleri incelendiğinde şerhlerinden halkın da istifâde etmesini isteyen şârihin, daha ziyade tercümeyle yaklaştığı görülür. Kendisinden söz eden Esrâr Dede de bu durumun farkındadır. Mesnevî Şerhi'ne değinirken hem şârihin bu şerhi için "terceme tarzında" ifadesine yer vermekte hem de bu eserin o dönem için ne kadar yaygın ve etkili olduğunu şu şekilde kaydetmektedir: "Mesnevî-i Şerîfin elfâz u lugâtını terceme tarzında bir matbû' şerh yazup Allah Alah muktezâ-yı intisâb u hulûsları berekâtiyle bir rütbede meşhûr-ı âfâk olmuştur ki her diyârda nüshâsı ve belki her hücrede bir kaç varakası bulunmak der-kârdur."²⁷

Tuhfetü'l-Ahrâr Şerhi, şârihin diğer eserleriyle aynı istikâmette olup giriş kısmı Hamdele, Der-na't-ı Seyyidü'l-Mürselîn ve Hatemü'l-Nebîyyin, Der-Medh-i Âl ü Evlâd-ı Resûl, Der-vâsf-ı Çâr Yâr-ı Güzîn, Der-beyân-ı Evsâf-ı Hamîde-i Vezîr Hasan Paşa ve Dua bölümlerinden oluşur. Şârih, benimsediği şerh usulünün klasik şerhten en farklı yönü olan şiir veya beyitlerle konuyu destekleme yöntemini giriş bölümünde de kullanır, konuyu daha açıklayıcı ve etkileyici kılmak için mesnevi tarzında şiirler söyler:

²² Mollâ Câmî, *Sûfilere Armağan Tuhfetü'l-Ahrâr*, Çev: Yusuf Öz, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2009, s.7-11

²³ Bkz. Şem'î Şem'ullah, *Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi, Kayıt Numarası:524, vr. 9b

²⁴ Mollâ Câmî, *age*, s. 11,12.

²⁵ Bkz. Haz: Mehmet Arslan, *Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri, Osmanlı Sadrazamları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 85 / Erdoğan Tokmakçoğlu, *İdam Edilen 44 Sadrazam*, İsim Yayınları, Ankara, 2011, s. 80,81

²⁶ Lala İsmail Paşa, vr. 3a.

²⁷ İlhan Genç, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.261

"Şemse-i nüh mesned vü heft ahterân
Hatm-ı rûsul hâtem-i peygamberân

Her dü cihân beste-i fitrâk-ı ust
Hamd-ı mürsel ki hîred-hâk-ı ust

Ümmî gûyâ bî-zebân-ı fasîh
Ez-elif-i âdem ü mîm-i mesîh

Hemçü elif râst be-‘ahd ü vefâ
Evvel ü âhir şode ber-enbiyâ"²⁸

Ardından âyet, hadis ve beyit örnekleriyle eserin şerhine geçer. Şerh esnâsında sözcüklerin dilbilgisel özellikleri, mecâz ve lugât anlamları, deyim anlamları, halk arasındaki kullanımları da ele alınır.

Tuhfetü'l-Ahrâr Şerhi de diğer birçok şerhi gibi tercümeyle yaklaşan bir özelliğe sahiptir. Şârih yer yer dönem, kişiler ve dinî zümreler hakkında bilgiler de vermektedir. Mesela *Melâmiyye* zümresi hakkındaki açıklamalar bu durumu örnekler mahiyettedir:

"Mevlânâ Câmi bu beyitlerle melâmiyye taifesinin hâline işâret eyler ki ol tâife riyâ ve nifâkdan halâs olub ‘amellerini halkdan setr u pinhân idüb kendülerini ‘avâmdan gösterirler. Şöhret ve halkın iltifât u i‘tibârından halâs ve terennüm ve makâmât-ı i‘tibâr olındığı gibi ve esrâr-ı hakikat i‘tibârı ile merâtib ü makâmât u tevhid ü ruhânî-i fenâ ve ittihâda münâsib nevvâl cânibinden eş‘âr-ı ilâhîyi terennümü vardır."²⁹

Şem‘înin *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhinde izlediği yolu tespit etmek açısından eser başlıklar biçiminde tahsis edilip bu başlıkların kapsamı eserden örneklerle ortaya konulmuştur. Belirtilen örnekler çalışmakta olduğum *Tuhfetü'l-Ahrâr*'ın tenkitli metninden alınmıştır. Bu makalede eserden yapılan alıntılarının nüsha farkları burada gösterilmemiştir.

3- ŞERHİN BİÇİMSEL ÖGELERİ

3.1. Başlıkların Değerlendirilmesi

Tuhfetü'l-Ahrâr şerhinde her bölümün başında orijinal eserden alınan başlıklar olduğu gibi yer almaktadır. Şem‘înin başlıkları şerh etmede istifâde ettiği metod, beyitlerin şerhinde izlediği metodla hemen hemen aynıdır. Şârih bazı başlıkları sadece tercümeyle yetinmiştir:

“Der-menkabet-i Kutbu't-tarâ'ik-i Ğavsu'l-halâ'ik-i Hâce Bahâ'u'l-milleti Ve'd-dîni Muhammedu'l-Buhârî'il-Ma'rûfu bi Nakşibend Kaddesa'llahu Sırrahu.

Tarâ'ikin kutbı halâ'ikin ğavsı Hâce Bahâ'u'l-milleti ve'd-dîn Muhammed Buhârî'nin menkabet u latîf vasfı beyânındadır ki ol Muhammed Buhârî Nakşibend ile ma'rûf ve meşhûrdur. Kaddese'llahu sırrahu meşâyih mâbeyninde Hâce Bahâ'u'd-dîn Nakşibend dimekle meşhûrdur.”(Lala İsmail Paşa, 84a)

²⁸ Lala İsmail Paşa, vr.2b.

²⁹ Lala İsmail Paşa vr.11a

“Na‘t-ı Çihârum Der-iktibâs-ı nûr u iltimâs-ı Huzûr-ı Ân Hazret-i Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem.

Dördüncü na‘t ol Hazretin ‘Aleyhi's-selâm nûrunun iktibâsı ve huzûrunun iltimâsı beyânındadır. Murâd ne idüğü ebyâtdan rûşen u zâhirdir.”(Lala İsmail Paşa, 76a-b)

Başlıkların çoğunda ise başlığın tercümesi verildikten veya muhtevâsı hakkında açıklama ve yorum yapıldıktan sonra şerhine geçilmiştir. Şem‘î'nin başlıkları şerh ederken izlediği yol, eserin tamamında izlediği şerh metoduyla aynı istikâmettedir. Başlıkta geçen sözcüklerin kapsadığı mânâlar, bazı sözcüklerin halk dilindeki anlamı, bazı ifâdelerin gramer özellikleri gibi hususiyetler üzerinde durup ya‘ni ile başlayan açıklamalara yer verilmiştir:

“Na‘t-i Siyum Mübnî Ez-ba‘zı Mu‘cizât-ı Vey ki Ez-hadd-i ‘Add Mütecâvizest ve Nitâk-ı Nutk Ez-ihâta-ı Ân ‘Âciz.

Na‘t-ı sâlis evvel Resûl'ün Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem ba‘zı mu‘cizâtından haber vericidir. Ya‘ni bu na‘tde anın ba‘zı mu‘cizâtı beyân olunur ki ol mu‘cizât sayılmak haddinde mütecâvizdir ya‘ni sayılmağa imkân yoktur ve nutk nitâkı anın ihâtasından ‘âcizdir. Ya‘ni Hazret-i Resûl'ün Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem mu‘cizâtı hadden bîrûn olduğün egerçi cem‘an takrîr ü beyân olunmağa imkân yoktur. Liken anın ba‘zı beyân olunur münbî haber vrici ma‘nâsındır ki bâb-ı ef‘âlden ism-i fâ‘ildir. Nitâk kuşak ma‘nâsındır bunda bu ma‘nâ hem latîfdir ve nutkun nitâkı ve ba‘zı nüshada ez-ihâta-be-ân vâkı‘dır ki ma‘nâ ana göre olur. Mütecâviz ve ‘âciz ism-i fâ‘ildir ve ‘âcizest takdîrindedir.”(Lala İsmail Paşa, 70b-71a)

Tuhfetü'l-Ahrâr'da başlıkların şerhi, verdiğimiz örneklerdeki gibi genellikle bir bütün hâlinde yapılmakla birlikte başlığın birkaç parçaya bölünüp parça parça şerh edildiği de olmuştur:

“Der-na‘t-ı Dvûm Der-sıfat-ı Mi‘râc ki Ez-âsmân-ı Risâlet Vey Pâye İst Bes Bülend

Na‘t-ı sâni Mi‘râc-ı Şerîfin vasfı beyânındadır. Ya‘ni bu na‘tde ol Mi‘râc'ın vukû‘ı ne vechle olduğu beyân olunur ki ol Mi‘râc ol Resûl'ün Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem risâlet nübüvveti âsmânından ziyâde ‘âlî bir pâyedir ve bu pâye anın sıfat-ı hâsı olub bu hâlet ana mahsûs olduğu için enbiyâ ve rûslden birisinin pâyesi ol pâyeye irişmedi. Ve Mevlânâ Câmî Hazreti pâye ist terkîbi ile eş‘âr eyler ki egerçi Mi‘râc-ı Şerîf ana mahsûs ziyâde ‘âlî bir mertebedir ve hadden bîrûn şerîf bir hâletdir. Liken anın ‘alak-ı kadr ü ‘azimü’ş-şânı bî-nihâyet olduğu için bu Mi‘râc cismânî ki bir hâletdir. Anın bunda ğayrı ziyâde şerîf-i rûhânî hâlâtı vardır ki ‘avâmdan nihân ve havâssa ‘ayândır. Mi‘râc ki luğat i‘tibârî ile nerdüban ma‘nâsındır. Pâye ana nisbet hûb vâkı‘ olmuştur.

ve Ez-âfitâb-ı Celâlet-i Vey Sâye İst Bes Ercümend

Ve Mi‘râc-ı Şerîf ol Resûl'ün Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem celâleti âfitâbından ziyâde ‘azîz bir sâyedir. Ya‘ni bir sâyedir ki ol sâyeden beri zât-ı şerîfe mahsûsdur. Lâ-cerem ol sâyeden kimseye behre irişmemiştir. Celâlet ululuk ercümend bunda ‘azîz ma‘nâsındır. Egerçi muhterem ma‘nâsına dahî gelür. Zîrâ erc ‘izzet ve hürmet ma‘nâsındır.” (Lala İsmail Paşa, 62b-63a)

3.2.Hamdele

Peygamber Efendimiz Hadîs-i Şerîflerinde,"Meşrû' işlere Allah'a hamd ile başlanmazsa hayır ve bereketi kesilir."³⁰ ve "Allah'a hamdetmek şükürün başıdır. Allah'a hamd etmeyen bir kul O'na şükür etmemiştir."³¹ demiştir. Peygamberimizin bu Hadîs-i Şerîflerinden hareketle şâir veya âlimler yazdıkları mensûr eserlere Allah'a hamd ü senâ niteliğinde olan hamdele bölümüyle

³⁰ İbn Mâce, *Es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Nikâh, 19 (cilt: I, s. 610); İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 102.

³¹ "En faziletli zikir elhaldü'llah'tır." Bkz. Ebu Bekir el-Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003, s. 214.

başlamışlardır. *Tuhfetü'l-Ahrâr* Şerhi'nde de Şem'î'nin bu geleneği devam ettirdiğini görürüz. Şem'î, hamdele kısmında Allah'a hamd ü senâda bulunurken duygularını daha açıklayıcı ve etkili kılmak açısından Âyet-i Kerîme iktibâs etmiş ve mesnevi formatında beyitler söylemiştir:

“Li'llahi-hamdi kabele külli kelam. Bi-sıfatü'l-celâli ve'l-ikrâm. Hamd-ı u tâc-ı tarak-ı mihnest. Sadr-ı her nâme-i nev ü köhenest. Hâme çün tâc-ı nâme ârâyed. Dürretü'l-tâc nâm-ı u şâyed. Lâ-cerem bu Şem'î-i pür-taksîr sad hezâr 'acz ü kusûrla Hudâ-yı ber-kemâlin hamdına şurû'eyledi. Mesnevi:

Konem hamdî çü hamd-ı 'aşıkâneş.
Sipâsî çün sipâs-ı sâdıkâneş.

Hudâyî-râ ki mânendeş nebudest.
Zi-sun'-ı hod heme eşyâ nümûdest.

Zihî kâdir ki der-yek tarfetü'l-'ayn.
Pedîd âverde mevcûdât-ı kevneyn.

Zihî Hudâ-yı 'Azze ve Celle ve kadîr-i lem-yezel ve sâni'-i bî-bedel ki masnu'ât-ı kevneyn. Egerçi anın bir tecellisinden zâhir olup vücûd bulmuştur. Lîken *inne'l-lahe lâ-yetecellî fî-sûretin ve vâhidetin merreteyni* hasebince masnû'at-ı nihâyet-pezîr degül igen iki masnû'ımı birbirine meşâbe vücûda getürmedi. 'Âlem halkına kendünün kemâl-i sun' u kudretini rûşen ü zâhir eylemek için lîken bu hâlet rûşen-dil ashâb-ı basîrete enverü mine'-ş-şems rûşen ü celî vü hayvân-sıfât tîre-dil 'avâma hadden bîrûn pinhân ü hafidir.”(Lala İsmail Paşa, 2a)

3.3. Salvele (Der-na't-ı Seyyidü'l-Mürselîn ve Hatemü'n-Nebîyyin)

Manzûm eserlere tevhid ve münâcatlardan sonra naatler ekleyen şairler mensûr eserlerde ise bunun mukabili olan salvele bölümüne yer vermişlerdir. Eserlerde salvele bölümünün yer almasında Peygamber Efendimiz'in: "Cenâb-ı Hakk'a rızâya ermiş olarak mülâki olmak arzusunda bulunanlar bana çokça salât göndersinler."³² ve "Tahkîkan sizden bana en yakın olan kimse beni çokça salât ve selâmla yâd edenlerdir."³³ meâlindeki Hadîs-i Şerîflerinin ve buna benzer istikâmette söylenenlerin etkisi vardır. *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhinde de şârih, salvele bölümüne yer vermiş, Peygamber Efendimiz'e övgüde bulunmuş, salâvat getirmiş, saygı ve sevgisini ifâde etmiştir. Bu bölümde de şârih, tıpkı hamdele kısmında olduğu gibi beyitler ve hadîs-i şeriflere yer vererek duygularını daha etkileyici bir şekilde ortaya koymuştur:

“Der-na't-ı Seyyidü'l-Mürselîn ve Hâtemü'n-Nebîyyin ve salât-ı salavât-ı zâkiyyât ve tuhfe-i tahiyât-ı nâmiyyât, cîb-i hâlik-ı kevneyn Muhammed Mustafa'nın Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem rûh-ı şerîfi üzre olsun. *Geh levlâke lemâ haleketü'l-eflâk*³⁴ hasebince mevcûdâtın icâdına sebep olmuş şürûr-ı kâ'inât ve eşref-i mevcûdât ve mefhar-ı mahlûkât ve âhsen-i masnû'ât ve seyyidü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn ve senedil-evvelin ve'l-âhırîn ve rahmetü'l-âlemîn ve şefe'ü'l-müznibîn ve hatemü'n-nebîyyindir. Zihî hülâsâ-i kon fekan ve şeffî'-i ins ü cân ü halka-i Kur'ân ki âfitâb-ı sipihr-i risâlet ve mâh-ı burc-ı celâlet ve kutb-ı gerdûn-ı seyâdet ve merkez-i dâ'ire-i sa'âdet ve sultân-ı rüsl u hâdî-i sübül ve dâna-yı cüz ü küll ve şeffî'ü'l-ümemdir. Lâ-cerem cin ü insin garîk-i bahr-ı 'isyânı anın şefâ'ati zülâlinin teşne-leb 'atşânıdır. Mesnevî:

³² Celaleddin es-Suyuti, *Câmiu'l-Ehâdis*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1414. VII, 231 (no: 22437).

³³ Tirmizi, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Vitr, 21 (cilt: I, s. 354)

³⁴ Bu söz, bütün kaynaklarda mevzû (uydurma) hadis olarak geçmektedir. Örneğin bkz. İbnü'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevzûât*, Medine 1966, I, 289.

Şemse-i nüh mesned vü heft ahterân
Hatm-ı rüsul hâtem-i peygamberân

Her dü cihân beste-i fitrâk-ı ust
Hamd-ı mürsel ki hîred-hâk-ı ust

Ümmî gûyâ bî-zebân-ı fasîh
Ez-elif-i âdem ü mîm-i mesîh

Hemçü elif râst be-‘ahd ü vefâ
Evvel ü âhir şode ber-enbiyâ” (Lala İsmail Paşa, 2a-2b)

Tuhfetü'l-Ahrâr şerhinde şârih, salvele bölümünde Peygamber Efendimiz’e yönelik övgü, salât ve selâma yer vermenin yanında Peygamberimizin ailesine ve ashâbına da salât ve selâm eder:

“**Der-medh-i Âl ü Evlâd-ı Resûl Sallallahu ‘aleyhi ve Sellem** ve hezârân dürûd ü senâ ve bî-pâyân ta‘zîm ü iclâl-ı Hudâ. Ol Resûlün Sallallahu ‘aleyhi ve sellem kirâmi terîn-i ins ü cân ve ‘azîz ü şerîf-terîn-i ehl-i cihân ve güzidegân-ı deverân. Âl ü evlâdının ervâh-ı pâki üzerine olsun ki âfitâb-ı risâletin âdâb ü ‘ulûmı mişkâtının rûşen-dil muktebisleridir. Bir vechle ki esrâr-ı sübhânı ma‘ârif-i rahmânî ehl-i cihâna anlardan vüsûl bulmuştur ve seyâdet ü sa‘âdet feleginin âfitâb-ı rahşânlarıdır. Beyt:

Selâmün ‘alâ âl-ı taha vü yâsîn.
Selâmün ‘alâ âl-ı hayrû'l-nebiyyîn.”(Lala İsmail Paşa, 2b)

“**Der-vasf-ı Çâr-yâr-ı Güzîn** ve da‘iye-i firâvân ü esniyye-i bî-pâyân çâr-yâr-ı bâ-safânın riyâz-ı cinânda karâr idici rûhları üzre olsun ki binâ-yı şer’ ü kasr-ı dînin kavî vü ‘âlî çâr rûknleridir. Radiyallahu te‘âlâ ‘anhum ecma‘in. Beyt:

Binâ-yı şer’ ü dîn-i üstüvâreş
Metîn ez-çâr rûkn-i çâr yâreş.” (Lala İsmail Paşa, 3a)

3.4. Sebeb-i Teşrih

Bu bölümde şârih, şerhin sebebini ortaya koymuş, bu şerhi yazarken maddî ve mânevî desteklerini gördüğü hâmisi için de bir methiye bölümü kaleme almıştır. Hâmîsinin kahramanlığı, devlet adamlığı, mertliği, iyi yürekliliği ve halkın nezdindeki muteber yerinden bahsettikten sonra kendisi için bir de duaya yer vermiştir:

“Mevlânâ Câmî hazretlerinin *Tuhfetü'l-Ahrâr* nâm kitabı ki esrâr-ı sübhânî vü ma‘ârif-i rahmânî ve rümûz-i Yezdânî ve işârât-ı nihânî vü nesâ’ih-i rûhânî ile memlû vü pürdür. Hiç şeksiz ashâb-ı tarîkatın ahrârına bir tuhfe-i kirâmî vü erbâb-ı hakîkatın cezbe vü fenâ sahiblerine hediye nâmıdır. Bu sebebden manzûr-i ehl-i ‘irfân ü makbûl-i ashâb-ı vecd ü vicdân olup meşhûr-i ‘âlemiyân olmuştur. Lâ-cerem ‘ilm ü ‘irfân ü hayrât ü ihsân sâhibi güzide-i deverân meşhûr-i zamân hass-ı havâs-ı ehl-i cihân. ‘Umdeü'l-a‘yânü'l-müşârün ileyh b’il-benân. Server-i ashâb-ı sa‘âdet sâhib-i iktidâr-ı ‘azîmü’ş-şân bir vezîrin nâm-ı şerîfi ile bu kitâb-ı müstetâbın dibâcesi mu‘anven ü vaf-ı latîfi ile müzeyyen kılındı. Anın evsâf-ı hamîde ile mevsûf olan zâtının nâm-ı şerîfinin zikri kıyâmete degin bâkî kalsun için **der-beyân-ı evsâf-ı hamîde-i Vezîr Hasan Pâşâ** edam-Allahü Te‘âlâ devletehu ve sa‘âdetehu ile'l-nikrâz. Beyt:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall2014

Felek-kadr ü melek-hilkat-ı vezâret sadr-ı ne elyak
Hasan-nâm hasen-sîret Hasan Pâşâ durur el-hak

kehfü'l-fakrâ melâzü'l-gurbâ mu'înü'z-zu'afâ mürebbiü'l-fuzâlâ muhibbü'l-etkiyâ
râgîbü's-sulehâ râfi'u râyâti's-şeri'atü'l-'ulyâ. El-muttasifu bi-evsâfi'l-asfiyâ. El-mütehallıku bâ-
ahlâku'l-evliyâ. Câmi'ü'l-lutfi ve'l-vefâ. Mecme'u's-şecâ'ati ve's-sehâ. Sâhibü'l-izzî ve'-ulâ.
Ref'e'allahu kadrehu ve 'uluvehu ebeda. Beyt:

Menba'-ı hilm ü 'adl ü kerem
Ma'den-i lutf u vücûd u himem

Hâtem-i Tâyy-i 'arsa-i cûd u sehâ
Kahraman-ı ma'reke-i harb ü vegâ

Sadr-nîşîn-i suffa-i insâf ü vefâ. Bu evsâf-ı hamîde ile mevsûf ve bu elkâb-ı pesendîde ile
ma'rûf devlet-i ebedî sa'âdet-i sermedi sâhibi. Sâhib-haşmet Vezîr Hasan Pâşâ Hazretleridir ki 'izz
ü celâl ü devleti 'ulüvv-i kadr ü 'izemü's-şân ü sa'âdeti 'ukbada sad hezâr mertebe ziyâde olsun
âmîn. Bi-hakki'l-nebîyi ve âlihü'l-emcâd. Beyt:

Hudâyâ anı sadr-ı a'zam eyle
Ki tâ 'âlem huzûra vâsıl ola

Bu sâhib-i sa'âdet diyâr-ı Mısır'da bir zamân vezâret sadrında karâr idüp Yûsuf Peygâmbir
'aleyhi's-selâm gibi hükm ü hükümetde bir vechle 'adl ü dâd ü lutf ü kerem eyledi ki re'âyâ
cemî'an ziyâde huzûr u râhata vüsûl bulub âsûde-hâl oldukları için cân ü dilden hayr du'âlar idüp
didiler. Beyt:

Şehr-i Mısır ez-'adl-i u ma'mûr şod.
Ehl-i şehr ez-lutf-ı u mesrûr şod." (Lala İsmail Paşa, 3a-3b)

4. BEYİTLERİN TÜRKÇEYE AKTARIMI

4.1. Tercüme

Tuhfetü'l-Ahrâr şerhinde beyitlerin tamamı şerhe tabi tutulmamıştır. Şârih birçok beyiti
tercüme etmekle veya beyitin kapsamı ve işâret ettiği anlamlarla ilgili genel bir açıklama yapmakla
yetenmiştir:

"**Bu ki konem tâze senâhânî.** Ola ki tâze ve nev bir senâ-hânlık eyleyim. **İy şekeristân
şeker-efşânî.** Ey şekeristân bir şeker-efşânlık eyle. **Hâr-ı cefâ rîhte be-râhem günâh.** Günah
benim yoluma cefâ hârımı dökdi. **Leb bigüşâ 'uzr-ı günâhem be-hâh.** Ey Şefî'ü'l-müznibîn lebini
aç Ğaffârü'z-Zünûb'dan benim günâhımın 'özü'nü dile." (Lala İsmail Paşa 82b-83a)

"**Hâk-i rehet ber-ser-i mâ tâc bâda.** Ey Habîbullah senin hâk-i râhın bizüm başımız üzre
tâc olsun. **Her şeb-i 'ömret şeb-i mi'râc bâda.** Ey server-i enbiyâ senin 'ömürünün her şebi şeb-i
mi'râc olsun." (Lala İsmail Paşa, 67a)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

Şem'î, beyiti tercüme ederken bazen konuya açıklık getirmek maksadıyla tercümeyle kısa açıklamalar eklemeye gereği de duymuştur. Mesela şu beyitte “âfitâb” sözcüğünün Peygamber Efendimiz'i sembolize ettiğini vurgulayarak beytin tercümesinin tam olarak anlaşılmasını sağlamıştır:

“*Şod be-der-i hâne-i mâh âfitâb. Âfitâb ki murâd Hazret-i Resûl'dür 'Aleyhi's-selâm mâhın kapusına gitti. Yâfet be-yek halka zedend feth-i bâb. Bir halka urmağla feth-i bâb buldı.*” (Lala İsmail Paşa, 66b)

Aşağıdaki beyti tercüme ederken de tercümeyle anlaşılır kılmak ve kendinden önceki beyitlerle aynı anlam çizgisinde olduğunu hissettirmek için beyitte geçmeyen ancak daha önceki beyitlerde yer alan “Şeh-i Nakşîbend” ifâdesini, açıklama yaparken kullanmıştır:

“*Hâce-i beste zî-ser-i bendegî,
Der-saf-ı safvet kemer-i bendegî*”

“Şeh-i Nakşîbend safvet ü safâ safında bendelik tarafından bendelik kemerini bağlamış bir hâcedir.” (Lala İsmail Paşa, 85b)

Mânâ olarak birbirini bütünleyen dizeler, anlamın kopuk olarak ortaya çıkmasından endişe edilerek bir bütün halinde tercüme edilmiş, ardından beytin şerhine geçilmiştir:

“*Ez-hatt-ı ân sikke ne şod behremend
Cüz dil-i bî-nakş-ı Şeh-i Nakşebend*”

Ol sikkenin hattından Nakşebend Şâh'ın nakışsız kalbinden gayrı behre-mend ve behre-vâr olmadı. Murâd Hâce Bahâü'd-dîn Nakşibend velâyette zirve-i ‘ulyâya vusûl sebebi ile sırr-ı nübüvvetden bir vech yakîn habîr olduğu iş'ârdır. Liken bu vasf mübalağa tarîki ile idüğü rûşendir.” (Lala İsmail Paşa, 85b)

Bazı beyitlerde ise sadece tercüme yapmakla yetinilmiş, bir bütün olarak tercüme edilen beyitten sonra şerh yapılmamıştır:

“*Belki yeki savma'a vü beste-saf
Ehl-i safâ gird-i vey ez-her-tarâf.*”

Belki ol mahal bir savma'a idi ve ehl-i safâ her tarâfdan anın çevresinde saf bağlamış idi.” (Lala İsmail Paşa, 113a)

4.2. Şerh

Şem'î'nin *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhinde benimsemiş olduğu metod, genellikle beytin tercümesi veya kısaca açıklanmasının ardından şerhine başlamak şeklindedir. Şem'î, şerh yaparken metnin gramatikal özelliklerini, sözcüklerin gerçek, deyimsel, tasavvûfî mânâlarını, halk kullanımında içerdiği anlamları da göz önünde bulundurmıştır.

Şârih çoğunlukla anlam bakımından birbirine bağlı iki dizeden ilkinin tercümesini verdikten sonra ikinci dizenin tercümesine geçer. Ardından birinci dizeye beraber beyti bir bütün olarak şerh etmeye başlar:

“*Cüz an kes ger nevâ-yı bî-nevâyî. Ol kimseden gayrı ki o fenâ ve bî-nevâlık nevâsından. Kuned fehm-i rümûz-ı âşinâyî, Hudâ-yı 'Azze ve Celle'ye mensûb olan âşinâlığına remzlerini*”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall2014

fehm ide. Halâse-i kelâm budur ki bu beyân olunan nevânın semâ' u istimâ' ma lâ'ik ol kimsedir ki 'aşk-ı Yezdanî ve ifnâ-yı vücûd-ı rûhânî sebebi ile tevhîd-i vahdiyyet ve ma'ıyyet-i samedıyyetin sırr u hakîkatinden âgâh ü haberdâr olub kurb u visâl-ı ilâhîye vusûl bulmuşdur. Lâ-cerem vâsılın zümresinden olub sübhânî âşinâlığın remzlerini bir vech-i yakîn fehm eylemişlerdir. Beytde mezkûr olan bî-nevâlıktan murâd ifnâ-yı vücûd sebebi ile beşerıyyet evsafından 'ârî olub rûhânî tasarrufa vusul bulub evsâf-ı ilâhîye ile muttasıf olmaktadır." (Lala İsmail Paşa, 11b)

Bazen de beytin mısra mısra hem tercümesini vermekte hem de ardından mısra mısra şerhini yapmaktadır:

"**Mahrem-i zi-cemâlet ferâğ.** Ey Hudâ senin mahreminin kalbinde çerâğ vardır. Ya'ni senin cemâl-i şerîfinin müşâhedesi sebebi ile anın kalbi rûşen ve nûrânî olmuştur. **Sîne-i mahrûm zi-tu dâğ dâğ.** Ammâ senin kurb u visâlınden mahrûm olanın dil ü sînesi senden hasret ve harmân ateşi ile dâğ dâğ ve sûzândır. Zîrâ Cenâb-ı İlahî'nin ba'd u firâkı âteşi bir âteş-i sûzândır ki duzahın âteşine gâlibdir ve anı ferâmûş itdürücüdür." (Lala İsmail Paşa, 54a)

Şem'î'nin şerh metodunda dikkati çeken farklılıklardan biri de öncesinde şerhi yapılan ifâdelerin geçmesi halinde şârihin daha öncesinde bu ifâdelerin anlamını verdiğini belirtip bir daha bunları şerh etmemesidir:

"İhvân-ı safâdan murâd ashâb-ı tarikatdır. Ve hullân-ı vefâdan murâd bâb-ı hakîkatdır. Hullân dostlar ma'nâsınadır ki cem'-i halildir. Ümîdvârî cünânest kelimelerinin ma'nâsı şerh olunan mahalde yazıldı." (Lala İsmail Paşa, 10b)

Şem'î beyit şerh ederken mânâyı daha anlaşılır kılmak için halkın gündelik yaşantısından alıntılar yapmayı ihmâl etmez:

"**Bismillahi'r-rahmani'r-rahîm. Hest salâ-yı ser-i hân-ı kerîm,** Bismillahi'r-rahmani'r-rahim keremi bî-pâyân-ı Kerîmin hânî cânibinin salâsıdır. Niteki 'azîm düğünlerde ve ziyâfetlerde ki hân-ı firâvân ve ni'met-i bî-pâyân tedârik olunur. Pes salâ idüb ol mahalle karîb olan halkı ol cânibe da'vet eylerler. Hemçünân bu rûhânî-hân cânibine Bismillahi'r-rahmani'r-rahim ashâb-ı dili da'vet için salâ mesâbesindedir." (Lala İsmail Paşa, 13a)

5. BEYİTTEKİ SÖZCÜKLERİN ANLAMLARININ VERİLMESİ

5.1. Sözlük Anlamı

Şerhin en önemli husûsiyetlerinden biri de sözcüklerin ihtivâ ettiği mânâların açıklanmasıdır. Şârih, beyitte geçen sözcüklerin öncelikle gerçek anlamlarını verir. Sözcüklerin anlamlarının verilmesinde şârihler farklı metodlar denemişlerdir. Şem'î, *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhinde birinci dizede geçen sözcüklerin gerçek mânâlarını ikinci dizede geçen sözcüklerle birlikte genellikle birinci dizinin tercümesini yaptıktan sonra ikinci dizinin sonunda vermiştir:

"**Bâng-i sarîr ez-kalem-i sihr-kâr,** sâhir-i kalemden sarîrinin bangı, **Hast ki bismillah ü destî-i biyâr.** Zâhir ü âşikâr oldı lisân-ı hâlde dir ki bismillah di ve bu nâ'şe şurû' eyle zîrâ na'te şurû'dan ol besmelenin zikri şart u lâzımdır. Sarîrden murâd bunda kitâbet vaktinde kalemden zâhir olan çitirdıdır, sihr-kâr sâhir ma'nâsınadır. Destî-i biyâr şurû' ile ma'nâsınadır." (Lala İsmail Paşa, 13b)

Şârih, yalnızca kelimenin içerdiği anlamı vermekle yetinmemiş yeri geldiğinde bahsi geçen sözcüğün karşılık geldiği mânâların lügâtlerde de yer aldığını belirtmiştir:

"**Ve 'itrethi ve âlihi** ve anın nesli ve kavmi üzre ve anın âli üzre tasliye idici olduğum hâlde 'itret kişinin nesli ü kavmi ma'nâsınadır ki luğatlarda mestûrdur." (Lala İsmail Paşa, 7a)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

Bazen kelimelerin karşılık geldiği temel mânâları verirken ayrıca belirtilen anlamdan farklı olarak alışılmış karşılığının ne olduğunu da değinmiştir:

“Nâdir garîb u ‘acîb ma‘nasınadır. Nâdire-gûy garîb u ‘acîb-gûy ma‘nâsınadır. Vâ ekser mahalde nâdir kalîl ma‘nâsınadır. Mu‘rız mahal ma‘nâsına isti‘mâl olunur.”(Lala İsmail Paşa, 9b)

Şem'î, şerh esnasında beyitte geçen kelimelerin anlamına değinmenin yanı sıra bazen terkiib mânâsını da yer vermiş ve beytin yanlış anlamlandırmasının önüne geçmek için kelimenin hangi anlama gelemeyeceğini belirtmiştir:

“**Herkes zi-kef-i zamâne der yâ esefâ.** Herkes cihânda zamânenin kef ü destinden yâ esefâdedir. Ya‘ni halk-ı ‘âlem zâlim ü bi-vefâ zamânenin cevr ü cefâ vü derd ü eleminden ziyâde müte‘ellim ü ğam-ğîn ü derd-nâk ü pür-hanîn olmuşlardır. **Îşân-zede kef ki hasbunallahu kefi.** Liken anlar zamânenin cevr ü cefâsından fâriğ olup kef urmuş böyle diyü ki hasbinallahu kefi hülâsa-i kelâm budur ki cevb-i Ekrem Hazretlerinin ‘itret ü âli zamânenin cevr ü cefâ vü ğam u eleminden âzâdeler olup zevk u sürûr u safâya müstağraklardır. Zîrâ mâsivadan i‘râz idüp cân ü dilden Cenâb-ı İlâhîye müteveccih olup Hudâ-yı ‘Azze ve Celle bize hasb ü kâfidir dirler. Lâ-cerem hemîşe kef-i zenân u handân u şâdân olup Hudâ-yı Te‘âlânın tâ‘at ü ‘ibâdetine meşğûl oldılar ve kurb u rızâ-yı İlâhîye muradları üzre vusûl buldular. Zede-kef bunda ziyâde zevk u sürûrdan ‘ibâretdir. Egerçi terkiib ma‘nâsı budur ki zamânenin şedâyid ü âlâmından âzâd ü bî-bâk ü mesrâr ü şevk-nâk olup keflerini keflerine urmuşlardır. Niteki halkın ‘âdetidir ki ziyâde sürûr u neşât u zevklerinden ellerinin âyalarını birbirine ururlar ve şevk u hâlet gösterirler. Zâmâneye kef ü sille urmuş ma‘nâsına degildir. Kef bunda el ayası ma‘nâsınadır ve kefiye nisbet hûb vâkı‘ olmuşdur. Bunda tenbîh budur.”(Lala İsmail Paşa, 7a-b)

Şerhini yaptığı beyitlerde geçen bazı sözcüklerin farklı nüshâda hangi şekilde geçtiğinedeğinen şârih, bu kullanımlarıyla beytin kazandığı yeni anlamın ne olacağına açıklık getirmiştir:

“**Hırka-i ten râz-ı ten-i cân bikened.** Hazret-i Resûl Sallallahu ‘Aleyhi Vesellem çünkü ‘arş-ı ‘azîme vusûl buldı. Câna hırka mesâbesinde olan teni cânın tenden kopardı. Ba‘zı nüshada ten-i cânı olan *ten* yerine *ber* vâkı‘dır ki ma‘nâ böyledir. Hazret-i Resûl Sallallahu ‘Aleyhi Vesellem çünkü ‘arş-ı ‘azîme kadem kodı hırka mesâbesinde olan teni cânın egninden kopardı.” (Lala İsmail Paşa, 68a)

Şerhe konu olan kelimenin hareketlerinden dolayı farklı anlamlar yüklendiğine yapılan işâretler ve hareketlerin sözcüklere kazandırdığı yeni anlamların ne olduğu yine Şem'î'nin şerh yönteminin bir parçası olarak görünmektedir:

“Mu‘rız mahal ma‘nâsına isti‘mâl olunur. Egerçi kesr-i mîm u feth-i râ ile hîn-i bey'de esîrlere giydirdikleri sevbin ismidir. Ve feth-i mim ü kesr-i râ ile ism-i mekândır ve ‘arz olunacak mahal ma‘nâsına liken isti‘mâl olunan evlâdır.” (Lala İsmail Paşa, 9b)

5.2. Tasavvûfî Anlam

Şem'î, *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhini yaparken sözcüklerin gerçek anlamlarına değinmekle beraber beyitteki sözcük, ifâde veya mazmunların tasavvûfî anlamlarıyla ilgili malûmât da vermektedir. Sözcüklerin tasavvûfta karşılık geldiği mânâların açıklanması şerhin önemli bir parçasıdır. İncelediğimiz *Tuhfetü'l-Ahrâr* adlı eserin dinî-tasavvûfî bir eser olması sebebiyle Şem'î, beyitte geçen sözcüklerin tasavvûfî anlamlarını verdikten sonraba verilen mânâlar üzerinden beyti tasavvûfî açıdan detaylı bi şekilde yorumlar. Bazen de beyitlerin tercüme ve şerhini verip ardından beyitte geçen kimi ifâdelerin tasavvûfî anlamlarına açıklar:

“*Zedî Câmî ber-in çeng-i şikeste, Be mızrâb-ı fenâ târeş güseste.* Ey Câmî kılı kırılmış bu sınımış çeng üzre *Nevâyı ez-makâm-ı bî-makâmî. Bülend avâze der-bî-nîk-nâmî,* makâmsızlık makamından nîk-nâmsızlıkta bülend âvâze-i rûhânî bir nevâ ördük ve ‘ârifâne bir sürûd gösterdik hülâsa-i kelâm budur ki bu ma‘rifet-şi‘âr ve tevhîd-disâr kitâb-ı pür-envârda mezkûr olan esrâr-ı hafîye-i Rahmanî ve ma‘ârif-i ‘aliyye-i Sübhânî setr-i tevhîd-i Yezdânî ve fenâ ve ittihâd-ı rûhânîdir. Lâ-cerem herkes ki bu kitâbda mezkûr olan hâlâtle muttasıf ola. Fazl-ı ilâhî ile behr-i hâl-i ‘aşk-ı Yezdânî ve fenâ-yı rûhânîye vusûl bulub anın sebebi ile makâm u nîk-nâmlık ve neng ü nâmdan halâs olub vâsılın zümresinden olur. Mevlânâ Câmî bu beyitlerle Melâmiyye taifesinin hâline işâret eyler ki ol tâife riya ve nifâkdan halâs olub ‘amellerini halkdan setr u pinhân idüb kendülerini ‘avâmdan gösterirler. Şöhret ve halkın iltifât u i‘tibârından halâs ve terennüm ve makâmât-ı i‘tibâr olındığı gibi ve esrâr-ı hakikat i‘tibârı ile merâtib ü makâmât u tevhîd ü ruhânî-fenâ ve ittihâda münâsib nevvâl cânibinden eş‘âr-ı ilâhîyi terennümi vardır. Nevâdan murâd ‘aşk u tevhîd sırrıdır. Mızrâb-ı fenâdan murâd ruhânî-fenâyâ müteallik hâlâtdır. Bî-makâmı ve bî-nîk-nâmı fenâ-ender-fenâdan ‘ibâretdir ki müntehîlerin ahvâli ve ser-pâye-i ‘âlîleridir. Bunlarla işâret olunur ki sülûka tâlib olanlar bu kitâb sebebi ile irşâd-pezîr olurlar.” (Lala İsmail Paşa, 10b-11a)

5.3. Sözcüğün Halk Dilindeki Karşılığı

Şem‘î, sözcüklerin işâret ettiği mânâları verirken tam olarak anlaşılması amacıyla halk arasında bilinen anlamlarına da değinmiştir. Ayrıca nüshalardaki farklar ve sözcüğün kökeniyle ilgili ek bilgi de yine şerhte yeri geldikçe değinilen noktalardır:

“Ma‘nâ rûşen olsun için şikeste sınımış ve güsiste kırılmış ma‘nâsınadır. Târ bunda sâz kılı ma‘nâsınadır ki ‘arabîdir. Ba‘zen nüshada bî-nîk-nâmı yerine bî-neng ü nâmı vâkî‘dır ki ma‘nâsı rûşendir.” (Lala İsmail Paşa, 11a)

“*Îşân zede kef ki hasbunallahu kefi.* Liken anlar zamânenin cevri ü cefâsından fâriğ olup kefir olmuş böyle diyü ki hasbinallahu kefi hülâsa-i kelâm budur ki ceyb-i Ekrem Hazretlerinin ‘itret ü âli zamânenin cevri ü cefâ vü ğam u eleminden âzâdeler olup zevk u sürûr u safâyâ müstağraklardır. Zîrâ mâsivadan i‘râz idüp cân ü dilden Cenâb-ı İlâhîye müteveccih olup Hudâ-yı ‘Azze ve Celle bize hasb ü kâfidir dirler. Lâ-cerem hemîşe kefi zenân u handân u şâdân olup Hudâ-yı Te‘âlânın tâ‘at ü ‘ibâdetine meşğûl oldılar ve kurb u rızâ-yı İlâhîye muradları üzre vusûl buldular. Zede-kef bunda ziyâde zevk u sürûrdan ‘ibâretdir. Egerçi terkiib ma‘nâsı budur ki zamânenin şedâyid ü âlâmından âzâd ü bî-bâk ü mesrâr ü şevk-nâk olup keflerini keflerine urmuşlardır. Niteki halkın ‘âdetidir ki ziyâde sürûr u neşât u zevklerinden ellerinin âyalarını birbirine ururlar ve şevk u hâlet gösterirler.” (Lala İsmail Paşa, 7a-b)

6. BEYİTTE VERİLEN MESAJA DEĞİNME

Mesaja değinme, metnin şerhini verdikten sonra okuyucunun o şerhten nasıl bir anlam çıkarması gerektiği ile ilgili kullanılan bilgilendirme usûlüdür. Bu mesaj, tamamen dînin kabul gördüğü ve onayladığı bir sonuçtur:

“Mezkûr Hadîs-i Şerîf mucibince Hudâ-yı ‘Azze ve Celle’nin lutf u kereminden ümîd-vârım ki bu kitâb tamam-kadr u şeref bulub ihvân-ı safâ müntefî‘ ü fâ‘ide-mend u hulân-ı vefâ-mütemetti‘ ü behre-mend ola. Ve ashâb-ı dil fitneden tamâm ‘izzet ü ‘i‘tibâr bula. Hadîs-i şerîfin ma‘nâsı böyledir: Ol kimse ki tevâzu‘ ide Allah için ya‘ni anın tevâzû‘-ı dünyevî olmayub uhrevî ola, Hudâ-yı ‘Azze ve Celle anı refî‘ ü ‘âlî-kadr eyler ve ondan sâdır olan ahvâl hem makbul-ı ‘âlemiyân olur.” (Lala İsmail Paşa, 10a)

7. GRAMER HUSÛSİYETLERİ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

Şem'î'nin şerh yaparken önemsedığı ve yeri geldikçe detaylı bir incelemeye tâbi tuttuğu hususiyetlerden biri de gramere dâir ayrıntılardır. Şârih, gramer özelliklerini detaylandırmakta ek, harf ve sözcük düzeylerinde değerlendirmektedir.

7.1. Harf Düzeyi

Harf düzeyindeki gramer husûsiyetlerinin şerhinde şârih genellikle harfin işâret ettiği anlamlardan bahsetmekte bazen de harfin metindeki görevinin ne olduğu belirtilmektedir:

“*Bi ki zi-pey sin budeş zeyn hitâb*, bu hitâbdan bi ki andan sonra sındır, *Çün ser-i pistonest zî-ümmü'l-kitâb*, ümmü'l-kitâbdan pistânın seri gibidir. Hulâsâ-i kelâm budur ki besmelenin evvel harfî bâ ve anın maba'di sındır ki bes olur ümmü'l-kitâbın pistânının seridir.” (Lala İsmail Paşa, 14b)

“Vâ bu ki murâd Matla'u'l-Envârdır.” (Lala İsmail Paşa, 9a)

“Vâ ekser mahalde nâdir kalîl ma'nâsınadır.” (Lala İsmail Paşa, 9b)

“Bedâyi'-i cem'-i bedî'dir lafzı ve ma'nevîde olan yâ nizbet içündür.” (Lala İsmail Paşa, 9a)

7.2. Ek Düzeyi

Ek düzeyindeki gramer açıklamalarında Şem'î, ekin bir sözcüğün üzerine gelerek çekimlenmesinden veya harekelenişinden mütevellid anlamlara değinmenin yanısıra bir ekin farklı dillerde hangi ekle karşılandığıyla ilgili bilgiler de vermektedir:

“Nezeme ve neşere fi'l-i mâzî müfred müzekker-i gâ'ibdir. Birr bânın kesri ve rânın teşdîdi ile 'atâ ve men nûnun teşdîdi ile bunda virmek ma'nâsınadır. İfdâl ihsân ma'nâsınadır. Birr ü nevâl ve men ü efdâle lâ-hak olan zamîr-i gâ'ib men kelimesine râci'dir ki menden murâd Huda-yı Te'âla Hazretidir. 'İzz isme men-i sâniyeden murâd Hazret-i Resûldür ve mahâlen mecrûrdur. 'Alâ ileyh ü Muhammedin lafzâ mecrûrdur ki andan 'atf-ı beyân vâkı' olmuşdur. Nezeme ve neşere men kelimesinin celleleri vâkı' olmuşdur.” (Lala İsmail Paşa, 6b)

“Niteki sûret-i i'tibârî ile ol iki men mâbeyninde müşâbehet vardır. Zirâ men-i ula lamla mecrûrdur. Vâsılası fi'l-i mâzîdir. Hemçünân men-i sâniye 'alâ ile mecrûrdur. Vâsılası fi'l-i mâzîdir.” (Lala İsmail Paşa, 7a)

“Arab **bâ** vü 'Acem **bî**dir. İn hitâbdan murâd Bismillahi'r-rahimani'r-rahîmdir ki anda münderic ü pinhân olan esrâr ve ma'ânî i'tibârî ile faslu'l-hitâb ü esrârname'dir.” (Lala İsmail Paşa, 14b)

7.3. Sözcük Düzeyi

Sözcük düzeyi Tuhtetü'l-Ahrâr şerhinde en çok ele alınan gramer özelliğidir. Şem'î, sözcüklerin gramatik açıklamalarını yaparken çoğunlukla bu gramer hususiyetlerinin sözcüğe yüklediği mânâlara değinmiştir:

“Hâmiden bâb-ı râbî'den ism-i fâ'ildir ve haliyyet üzere mansûbdur. Mukadder i'tibâr olunan fi'lin fâ'ilinden men ki ism-i mevsûldür andan murad Hudâ-yı 'Azze ve Celle'dir ki hakikatte cemî' hamd idicilerin hamdı anadır. Bu ca'al ef'âl-ı kulûbdandır ki anı mef'ûle ta'diyye eyler ve mef'ûlinin birisi üzere iktisar-ı mümteni'dir. Ve ca'ala cümlesi men kelimesinin sullasıdır. Cenân ve mahzen ca'alenin mef'ûlleridir ki mansûblardır ve lisan cenane ma'tufdur ki mef'ûl-ı evveldir ve matla'u'l-mahzene ma'tûfdur ki mef'ûl-ı sânidir. Cenân zamân vezni üzere bunda kalb ma'nâsınadır. Zira cenân lüzûm tariki ile zulmet ma'nâsına isti'mâl olunmuşdur. Niteki bu mısra'da vâkı'dır. *'Ayn velev lâ cenânü'l-leyli mâ ab 'âmirun* 'acem-dil-i şeb dir târiki-i şeb

ma'nâsına 'ârif ü vâsif ism-i fâ'ildir. Kemâlihi ve cemâlihede olan zamîr-i ğa'ib men lafzına râci'dir ki andan murâd Hudâ-yı 'Azze ve Celle'dir." (Lala İsmail Paşa, 5a-b)

"Ki ey bederet mülk u melek mültecî. Ki ey Hudâ-yı 'Azze ve Celle'nin Habîbi mülk u melek senin bâb-ı sa'âdetine ilticâ idici ve senden meded taleb idicidir. **Ci'te ileynâ veleni'me'l-mecî.** ey server-i kâinât sen bize geldin ve ne hoş kudûm ki bize kudûmından geli şeref irişüb âsmân hem şeref buldı. **Mültecî** bâb-ı ifti'âlden ism-i fâ'ildir. İlticâ idici ma'nâsına. ilticâ sığınmak ma'nâsınadır. **Ci't** fi'l-i mâzî müfred müzekkerdir tâ anın fâ'ildir. **Mecî** masdar-i mîmidir. **Mülk**den murâd egerçi bu 'âlem süflüdür. Liken bunda murâd halk-ı cihândır. **Melek**den murâd melâ'ikedir." (Lala İsmail Paşa, 66b-67a)

Bazen sözcüklerin kökeniyle ilgili olarak mâlûmat da verilmiştir:

"Başî vü meydân-ı şeb u rûz ni. Sen olursan ve şeb ve rûz meydânı olmaz zîrâ. *Kullu şey'in hâlikun illâ vechehu* (Kassas 88) ve *Kullu men aleyhâ fân(fânin)*. *Ve yebkâ vecu rabbike zül celâli vel ikrâm(ikrâmi)* (Rahman 26-27) hasebince cemî'-i mevcûdât fanî ve mün'adim olub mevcûd u bâkî hemân zât-ı Bârî kalur. Miydân mîmin kesri ile lafz-ı 'Arâbî'dir ki mu'arrebddir meydândan ki mîmin fethi iledir." (Lala İsmail Paşa, 43b)

8. BEYİTİ AÇIKLAYICI UNSURLAR

8.1. Âyet ve Hadis-i Şerîfler

Şem'î'nin *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhinde metni tercüme ve şerh ederken istifâde ettiği unsurların en önemlilerinden iki tanesi klasik şerh metoduna uygun olarak âyet ve hadislerdir. Şârih, âyet ve hadislerden çoğunlukla beyitlere yaptığı yorumları güçlendirmek ve desteklemek amacıyla istifâde etmiştir. Bazen de beyitte işâret edilen mânânın bir hadis veya âyete işâret ettiğini ortaya koymak maksadıyla metindeki mânâyı aynı doğrultuda âyet veya hadisler alıntılanmış ve "hasebince" ifadesiyle beytin aynı anlam doğrultusunda olduğuna işâret etmiştir:

"Bûdî u in bâğ-ı dil efrûz ni Ey kadem-i mutlak sıfâtı ile muttasıf olmuş Hudâ-yı 'Azze ve Celle sen var idin. Bu dil-i efrûz u müzeyyen bağ ki murâd bu 'âlemdir. Yok idi ya'ni sen mevcûd idin ve bu 'âlem-i ma'dûm idi zîrâ sen kadîmsin ve senden ğayrı cemî'-i mevcûdât hâdisdir. **Başî vü meydân-ı şeb u rûz ni.** Sen olursan ve şeb ve rûz meydânı olmaz zîrâ. *Kullu şey'in hâlikun illâ vechehu*³⁵ ve *Kullu men aleyhâ fân(fânin)*. *Ve yebkâ vecu rabbike zül celâli vel ikrâm(ikrâmi)*³⁶ hasebince cemî'-i mevcûdât fanî ve mün'adim olub mevcûd u bâkî hemân zât-ı Bârî kalur. Miydân mîmin kesri ile lafz-ı 'Arâbî'dir ki mu'arrebddir meydândan ki mîmin fethi iledir." (Lala İsmail Paşa, 43a-b)

"Der-in vahşet-serâ-yı pür-'alâ'ik, bu 'alâ'ik u mevânî'le memlû vahşet-serâyda ki murâd bu âlâm u şeda'idle mâl-â-mâl olan dünyadır ki serâ-yı gururdur. **Semâ'-ı in-nevârâ nist lâ'ik,** bu şevk u hâlet-i ilâhînin husûline sebep olucı rûhânî nevânın semâ' u istimâ'ına lâ'ik değildir. Zîrâ tevhdîd u fenânın sırrını beyân eyler. Semâ' bunda istimâ' ma'nâsına olmak rûşendir. Bu serây-ı bî-sürûrun vahşet-âbâd olması anın her nesnesine meyl ü rağbet vâkî' ola. İnsanın behr-i hâl cenâb-ı ilahîden dür u cüdâ olmasına sebep olduğu içündür bu ma'nâ *Hubbu'd-dünya re'si külli hatîetin*³⁷ hadîs-i şerîfinden zâhirdir. Ehl-i dünyânın sâhit-i kurbdan dür olduklarına sebep budur." (Lala İsmail Paşa, 11a-b)

Bu unsurların kimi zaman meâlleri veya içerdikleri anlamlar açıklanırken kimi zamansa şârih metne açıklık getirmek amacıyla sadece iktibâs etme yoluna gitmiştir:

³⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, "Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli", Kassas Sûresi 88. Âyet, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2011, s.395

³⁶ Elmalılı, *age*, Rahman Sûresi, 26 ve 27. Âyetler, s. 531

³⁷ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, XIII, 102 (no: 10019)

“*Rif'at ez u minber-i eflâk râh* eflâk minberine rif'at ol Resûl'dendir Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem. *Zîrâ Levlâke lemâ halakatu'l-eflâk*³⁸ki Hadîs-i Kudsî'dir. Şeb-i Mi'râc'da Cenâb-ı İllâhî'den Habîb-i Ekrem Hazretler'ine hitâb tarîki ile vâkı' olmuşdur.” (Lala İsmail Paşa, 59a)

“*Evvel-i fikr âhir-i kâr âmede*. Âdemî fikrin evveli kâr u umûrun âhiri gelmiştir. *Fikr-i kon u kâr güzâr âmede*, fikr ididci ve kâr u maslahat edâ idici ve yerine getirici gelmiştir. Halâse-i kelâm budur ki insân mevcûdât u kâ'inâtın 'illet-i ğâ'iyesi mesâbesindedir zîrâ Hazret-i Resûl Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem ki insândandır mevcûdâtın vücûduna sebep olmuşdur. Niteki bu Hadîs-i Kudsî'den bu ma'nâ rûşendir ki Şeb-i Mi'râc'da Hudâ-yı 'Azze ve Celle Hazret-i Resûl'e 'Aleyhi's-Selâm hitâb idüb dimişdir. *Levlâke Levlâke Lemmâ Halakatu'l-Eflâke*. Ma'nâsı böyledir yâ Muhammed eger sen olmayaydın elbette ben felekleri hulk eylemezdim.” (Lala İsmail Paşa, 34b-35a)

Şem'î iktibâs ettiği bu unsurların âyet veya hadis olduğunu belirtmenin yanısıra bu unsurların ne olduğunu belirtmeksizin doğrudan alıntılacağı da olmuştur:

“*Zed be-serâ-perde-i summestevâ*. Summestevânın serâ-perdesinde dikdi. Ya'ni çünkü sürûr-ı kâ'inât 'Aleyhe Efdalu's-salavât Hazret-i Cibrîl'in 'Aleyhi's-selâm makâmına irişdi. Oradan yine Cenâb-ı İllâhî'ye müteveccih oldı. Summestevâdan murâd Hudâ-yı 'Azze ve Celle'dir. Anın vasfı olduğu i'tibârla bu Âyet-i Kerîme'ye işâretidir ki **Sûre-i Hadîd'in** evvelindedir. *Huvellezî halakas-semâvâti vel arda fisitteti evyâmin summestevâ alel arş(arşi), ya 'lemu.*³⁹ Bu beyt-i meşrûh Hazret-i Resûlün Sallallahu 'Aleyhi Vesellem Cenâb-ı İllâhî'ye müteveccih olduğundan 'ibâretidir.” (Lala İsmail Paşa, 67b)

“**Der-na't-ı Seyyidü'l-Mürselîn ve Hâtemü'n-nebîyyin** ve salât-ı salavât-ı zâkiyyât ve tuhfe-i tahiyât-ı nâmiyyât, cîb-i hâlık-ı kevneyn Muhammed Mustafa'nın Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem rûh-ı şerîfi üzre olsun. Geh *levlâke lemâ haleketü'l-eflâk* hasebince mevcûdâtın icâdına sebep olmuş şürûr-ı kâ'inât ve eşref-i mevcûdât ve mefhar-ı mahlûkât ve âhsen-i masnû'ât ve seyyidü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn ve senedi'l-evvelin ve'l-âhirîn ve rahmetü'l-'âlemîn ve şefe'ü'l-müznibîn ve hatemü'l-nebîyyindir.” (Lala İsmail Paşa, 2a-b)

Şerhte yer alan âyet ve hadisler bazen tam bazense yarım olarak iktibâs etmiştir. Mesela aşağıdaki metinde Mâide Sûresi'nin 3. âyeti yarım alıntılanmıştır:

“**Muhammedin** bu latif evsafıla mevsûf eşref-i mevcûdât Muhammeddir ki seyyidü'l-enbiyâ ve'l-mürselin ve hatemü'n-nebiyyindir. Hülâsa-i kelâm budur ki zamân-ı cahiliyyet hulk-ı cihân vâdi-i cehl ü zelâletde hayrân ve tarîk-i hidâyetden münharif ü sergerdân iken ceyb-i Hudâ-yı muta'âl Cenâb-ı İllâhîden âyât-ı beyyinât ki murâd Kur'ân-ı 'azîmdir ve mu'cizat âşikâr idüp halk-ı cihânı hidâyet deryâsına gark idüp *el-yevme ekmeletu lekum dinikum*⁴⁰ hasebince ahkâm-ı şerî'ati bî-kusûr şerh ü beyân ü âşikâr ü 'ayân eyledi.” (Lala İsmail Paşa, 6b)

8.2. Edebî Sanatlar

Şerh ettiği beyitlerde öne çıkan edebî sanatlara değinme, Şem'î'nin *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhinde izlediği yolun bir parçasıdır. Şerhte en çok geçen edebî sanatlar *teşbih*, *istiâre* ve *tecrîd* sanatlarıdır. Şârih kimi zaman edebî sanata kısaca değinmiş kimi zamansa biraz daha detaya inmiştir:

“Hançerden murâd egerçi bism olmak rûşendir. Zîra hançere müşâbiheti vardır.” (Lala İsmail Paşa, 14a)

³⁸ İbnü'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevzûât*, Medine 1966, I, s. 289.

³⁹ Elmalılı, *age*, Hadîd Sûresi, 4. Âyet, s. 537

⁴⁰ Elmalılı, *age*, Mâide Sûresi, 3. Âyet, s. 106

“Câmî Hazreti kesr-i nefis için hazman li-nefsihi tarîkine sâlik olup bu kitâbda vâkı‘ olan kelimâtını sade-pârelere ve hazef-rîzelere teşbîh idüb anda fenâ vü nistî ve kendünün ahvâlini beyân eylemiştir.” (Lala İsmail Paşa, 8a)

“*Ber-der-i bâr-ı tû Câmî mukim*, Câmî gibi senin bâr u bâr-gehin kapusunda mukim murâd çün ki cemî‘ âfâtdan emîn olub âsûde-hâl olam senin icâzet ü rızâ-yı şerifine muhâlif benden bir hareket sâdir olmaz dimekdir. Çü bunda teşbih içündür ki çünden muhtefdir Câmî kendüsini ğayr menzilesine tenzil eylemiştir ki buna san‘at-ı iltifât derler.” (Lala İsmail Paşa, 84a)

“*Sübha-i encüm be-süreyyâ ki dâd*. Encüm sübhâsını süreyyâya kim virdi. *Târum-ı çârûm be-Mesîhâ ki dâd*. Felek-i râbî‘i Hazret-i ‘İsâ’ya kim virdi. Ya‘ni bu dem zikr olunan ve min-ba‘d zikr u beyân olunan ahvâli tezekkür idüb u nizâm u intizâm u bu hâlât kimdendir diyüb fikr eylemezsin. Mısra‘-ı evvelde san‘at-ı tecrîd vardır.” (Lala İsmail Paşa, 174b)

8.3. Şârihe Ait Şiir Örnekleri

Şem‘î’nin şerh metodunu diğer şârihlerden ayıran en önemli özelliklerden biri yaptığı şerhlerde örnek şiirlere fazla sayıda yer vermesidir. Şem‘î, şiir örneklerini beyt, mısra‘, mesnevî, rübâ‘î, kıt‘a şeklinde başlıklandırarak metne dâhil etmiştir. Şiir örnekleri içerisinde en çok kullandığı, kendisine ait mısra‘ veya beyitlerdir:

“Li’llahi-hamdi kabele külli kelam.
Bi-sıfatü’l-celâli ve’l-ikrâm.

Hamd-ı u tâc-ı tarak-ı mihnest.
Sadr-ı her nâme-i nev ü köhenest.

Hâme çün tâc-ı nâme ârâyed.
Dürretü’l-tâc nâm-ı u şâyed.

Lâ-cerem bu Şem‘î-i pür-taksîr sad hezâr ‘acz ü kusûrta Hudâ-yı ber-kemâlin hamdına şurû‘eyledi. Mesnevî:

Konem hamdî çü hamd-ı ‘aşıkâneş.
Sipâsî çün sipâs-ı sâdikâneş.

Hudâyî-râ ki mânendeş nebudest.
Zi-sun‘-ı hod heme eşyâ nümûdest.

Zihî kâdir ki der-yek tarfetü’l-‘ayn.
Pedîd âverde mevcûdât-ı kevneyn.” (Lala İsmail Paşa, 2a)

“Ve bir zamân Şîrvân’da hem zikr ü beyân olunan üslûb üzre hükm ü hükümet idüp re‘âyâyı kendüsinden hoşnûd ü râzı eyledi. Lâ-cerem cemî‘isi şâdân ü handân olup cân ü dilden hayr du‘âlar idüp didiler. Beyt:

Cihânda gerçi gördük çok cefâlar.
Bihamdî’lah bu dem sürdük safâlar.” (Lala İsmail Paşa, 4a-b)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

Şârih çoğunlukla bu beyit ve mısraları örneklemeyi yeterli bulmuş, ancak az da olsa şerh etmiştir. Bu şiirleri, daha çok şerhe konu olan beyitteki mânânın desteklenmesi veya bu mânâyla aynı istikâmette beyitler sunarak konunun daha iyi anlaşılması yönünde işlemiştir:

“*Kasr-ı nübüvvet be-tû çün şod bülend.* Ey Resûl-ı Sakaleynnübüvvet kasrı çün seninle bülend ve ‘âlî oldı. *Kesr be-maksûre-i Kısra fikend.* Kısra’nın maksûresine bir kesr bıraktı. Zîrâ çünki Hazret-i Resûl’ün Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem velâdet-i şerîfi mukarrer oldı Kısra’nın tâkı münkesir olub eyvanına tezelzül vâkı’ oldı ve Kısra tahtından yuvalanub başı sandı. Beyt:

Çü sîteş der-efvâh-ı gîtî-i fütâde
Tezelzül der-eyvân-ı Kısra fütâde

Kısra’dan murâd bunda Nûşinrevân ‘Âdil’dir ki Hazret-i Resûl Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem anın zamânında vücuda geldüğine tefâhür idüb dimişdir. *Ennâ vüldtu fî zemâni’l-meliki’l-‘adil.* Kısra kâf-ı ‘Arâbî’nin feth u kesri ve râ’nın fethi ile padişâh ma’nâsına olan hüsvin mu‘arrebidir cem‘i ekâsıdır. ‘Acem tasarruf idüb kâf u râ’nın Kısra ile okur Kısra heman ‘Acem Padişâh’larına itlâk olunur.” (Lala İsmail Paşa, 71a-b)

8.4. Müellif’ten veya Farklı Şairlerden Alınan Şiirler

Şem’î, şerhinde sadece kendisine ait şiir örnekleri sunmaz. Şerhini yaptığı eserin tasavvûfî bir eser olması sebebiyle eserin müellifi Mevlânâ Câmî’den ve klasik İran şiirinin önde gelen şairlerinden alıntılar da yapar. Alıntı beyitler genellikle örnek biçiminde verilirken bazen şârih bu alıntı beyit ve mısraları şerh de eder. Alıntılardan maksat, çoğunlukla beyitte işlenen anlamın daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla aynı istikâmette beyit ve mısralara yer vermek biçimindedir:

“Hazret-i Mevlâna kaddasa’l-lahu sırrahu’l-‘aziz *Mesnevî-i Şerîf’in* defter-i evvelinde Habîb-i Ekrem Hazretleri’nin ism-i şerîfi vasfında dimişdir. Beyt:

Nâm-ı Ahmed nâm-ı cümle enbiyâest
Çün sad amed hem neved der pîş-i mâest

Çünkü ol sultânın ism-i şerîfi cemî‘ enbiyânın ism-i şerifine câmi‘dir. Pes hiç şek yokdur ki anın nübüvvet ve risâleti cemî‘ enbiyanın nübüvvet ve risâletine mecmû‘an câmi‘dir. Ya‘nî cemî‘ enbiyânın ‘azimü’ş-şânı ve ‘alak-i kadri ve şeref ü ‘izzeti anın zât-ı şerifinin mevcûdudur.” (Lala İsmail Paşa, 59b)

“Nâfeden murâd bunda râyiha-i tayyibedir niteki Hâce Hâfız’ın Rahmetullahi ‘Aleyh bu beyitte vâkı’ olan nâfe râ’ihâ-i tayyibe ma’nâsınadır ki murâd nefha-i Rahmâniyye’dir. Beyt

Be-bûy-ı nâfe-i kâhir sabâ zi an turre be-güşâyed
Zî-tâb-ı ca‘d-ı müşkineş çe hûn üftad der-dil-hâh.” (Lala İsmail Paşa, 10b)

“Zîrâ te’sirât-ı esmâ ve sıfât i‘tibârı ilemdir ki esmâ mezâhir-i zât ü eşyâ mezâhir-i esmâdır niteki Mevlânâ Câmî dimişdir. Beyt:

Heme esmâ mezâhir-i zâtend,
Heme eşyâ mezâhir-i esmâ,

bu ma'nâ mukarrerdir. Husûsen bu ism-i zât ki cemî' -i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyeye müstemil ü câmi'dir. Ve Rahman dünya vü Rahîm 'ukba i'tibârı iledir." (Lala İsmail Paşa, 12b-13a)

“Ya'ni anın rûh-ı şerîfi kurb-ı Sübhânî sebebi ile cesed-i latifinden olmak hâletine irişdi. Bir vechle ki anın cesed-i şerîfi gibi oldu bu sebebden Şeyh Nizâmî Hazreti Mahzenü'l-Esrâr nâm kitâbında demişdir ki Hazret-i Resûl' Aleyhi's-Selâm Şeb-i Mi'râc'da Hudâ-yı 'Azze ve Celle'yi çeşm-i zâhîrle görmüşdür. Mesnevî:

Mutlak ez-ancâ ki pesendîde nist
Did Hudâ-râ vü Hudâ did nist

Dideneş ez-did ne-yabed nühüft
Kuri'ü'l-kes ki ne-dîde be-güft

Did Muhammed ne be-çeşmî-i diger
Belki yedeyn-i çeşm ser-ân çeşm-i ser

Dîden-i u bi-'araz ü cevherest
Ez-'araz ü cevher âzân su birest”(Lala İsmail Paşa, 68a)

8.5. Kitaplara Atıf

Şem'î, yaptığı şerhte sadece şiir örneklerine yer vermez, eserlere de gönderme yapar. Atıf yaptığı eserler ya müellifin eserleri veya farklı müelliflerin kitaplarına gönderme şeklindedir. Amaç yine beyitlere getirdiği yorumları desteklemek ve örneklendirmektir:

“Ve Mevlânâ Câmî *Silsiletü'z-Zehab* nâm kitâbında bu beyitlerle ism-i zâtın tesîrine vechle idüğünü beyân eyler. Mesnevî:

Ez dulâmeş girifte kuvvet u kuvvet,
Ez-yeki milk ü zân-ı diger melekût.

Mülk fî-nefsihi büved sâkin,
Nist cünbiş der u an u mümkün,

Lâm-ı sâkin zî-mülk işâret dân,
Ve an diger zân diger 'ibâret dân,

Cünbişî kâf-kened ber u sâye,
Melekûtes dehed der-ân pâye” (Lala İsmail Paşa, 13a)

“*Hem-nefes şod zed nefes-i lev de nevet.* Hazret-i Resûlün Sallallahu 'Aleyhi Vesellem hem-nefes ve musâhibi ki murâd Hazret-i Cibrîl'dir. 'Aleyhi'sselâm Lev de nevt nefsinin urdı. Ya'ni *lev de nevtu hatveten le'h-tereftu* didi. Niteki Şeyh Sa'dî Hazreti Kaddasa'llahu Sırrahu'l-'azîz bu beytle *Bostan*'dabu ki işâret buyurur. Beyt:

Eger yek ser-i müy-ı ber ter perem
Fürûğ-ı tecellî busûzed perem” (Lala İsmail Paşa, 67b)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

“Cemî'-i envâr Hazret-i Resûl'ün Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem nûrunun pertevi idüğü Bostân'ın bu beytinden rûşendir. Beyt:

Kelîmî ki çarh-ı felek Tûr-ı ust
Heme nûr-hâ pertev-i nûr-ı ust” (Lala İsmail Paşa, 60b)

“Sîne-i mahrum zi tû dâğ dâğ. Ammâ senin kurb u visalinden mahrum olanın dil u sinesi senden hasret ve harmân âteşi ile dâğ dâğ ve sûzândır. Zîrâ Cenâb-ı İlâhî'nin ba'd u firâkı âteşi bir âteş-i sûzândır ki duzahın âteşine ğâlibdir ve anı ferâmûş itdüricidir niteki *Mantıku't-Tayr*'da vâkı' bu beytlerden bu ma'nâ rûşen ü zâhir olur. Mesnevî

Zi-anki mâ ki ashâb-ı cay-ı nâ-hoşîm
Ez-kadem tâ fark ğark-ı âteşîm

Rûy çün be-nümûd mâ-râ âşikâr
Hasret-i vâ mande ki ez-rûy-i yâr

Çün şodîm âgeh ki mâ üftâdeîm,

Zi-âteş-i hasret dil-i nâ-şâd-ı mâ,
Âteş-i duzeh be-bürd ez-yâd-ı mâ

Her kucâ in âteş âyed kârger
Zi-âteş-i duzeh kucâ maned eser” (Lala İsmail Paşa, 54a)

Eserlere atıf yapmakla birlikte Şem'î'nin eser belirtmeden farklı müelliflere atıf yaptığı da olmuştur:

“Hazret-i Mevlânâ'nın kaddesa'llahu sırrahu'l-'azîz pederi Sultanu'l-'ulemâ Hazreti kaddesa'llahu sırrahu'l-'azîz altı ay besmelenin ma'nâ ve dakâyık ve hakâyık ve rümûz u nikât u esrârından takrîr ü beyân eyledi. Henüz itmâm u ihtitâm müyesser olmayub bir cânibe sefer ü rihlet vâkı' oldu.” (Lala İsmail Paşa, 14b-15a)

SONUÇ

Klasik şerh geleneğinin önemli ve çok sayıda eser veren şârihlerinden biri olan Şem'î, klasik metin şerhinin kelime açıklamasına dayanan usulüne bağlı olmakla beraber yazdığı şerhlere kendine özgü yorum ve değişiklikler ekleyebilmiş bir yazardır. Şem'î'nin bütün şerhlerinde izlediği yöntem, küçük farklılıklarla hemen hemen aynıdır. Çalışmamızı oluşturan *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhinden hareketle ulaştığımız tespitleri ortaya koymak da şârihin şerhte izlediği yolu görmek açısından yararlı olacaktır.

Şem'î, klasik metin şerhi usûlünde olduğu üzere, *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhinde beyitleri tek tek inceleyerek; beyitte geçen ibâre ve terkipleri açarak şerhe başlar. Metnin orijinalinde bulunan ve altı çizili olarak bir bir ele alınan beyitler, bazen mısra mısra bazense bir bütün şeklinde öncelikle tercüme edilir veya genel bir açıklamaya tâbi tutulur. Ardından sözcüklerin mecaz anlamları açılmak suretiyle beytin işâret ettiği mânâlar üzerinde durulmaya başlanır. Şem'î, beyti şerh ederken bazı kelimelerin lugât anlamlarını açıklar ve beytin gramer hususiyetlerini izâh eder. Bunu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall2014

yaparken -ihtiyaç hissettikçe- sözcük veya tâbirin okuyucu tarafından daha net anlaşılabilmesi için halk dilindeki kullanımına değinir ve bazen bunları örneklendirme yoluna gider. Eserin başka nüshâlarında farklılık arz eden sözcük veya ibârelerin değerlendirilmesi ve bu ayrı kullanımların beyitte nasıl bir anlam değişimi yarattığının açıklanmış olması da Şem'î'nin yönteminin bir parçasıdır.

Şem'î'nin, bazen beyit veya mısraları birer cümleyle tercüme etmekle yetinmesi, şerhe tâbi tutmaması, *Tuhfetü'l-Ahrâr* şerhinde de gördüğümüz şerh usûlünün önemli bir niteliğidir. Şârihin şerhe kazandırdığı kendisine özgü hususiyetlerden biri de kimi zaman bir mısırâya farklı iki açıklama getirmesidir. Şem'î'nin eserleri, onun şerh usulünün tercümeyle daha yakın olduğu, deyim yerindeyse tercüme ve şerh arasında bir yerde olduğunu ortaya koyar. Şârih, şerh yaparken halkın bu eserleri anlamasını, tasavvufu öğrenmesini ve bu sâyede ilgili eserlerden ziyadesiyle istifâde etmesini amaçlar. Zaten eserlerinde kullandığı dilin çok ağır olmaması da şârihin bu amaçla hareket ettiğini kanıtlar.

Tuhfetü'l-Ahrâr şerhinde dikkati çeken özelliklerden bir diğeri, şerhin birçok unsuruyla ilgili açıklamalar barındıran derkenârlara fazlasıyla yer vermiş olmasıdır. Şem'î, diğer klasik metodu kullanan şârihlerde olduğu üzere beyti şerh ederken âyet, hâdis, kelâm-ı kibâr ve folklorik öğeleri bolca kullanmış; böylelikle şiire getirdiği yorumun inandırıcılığını arttırmıştır. Ayrıca şârih beyitleri yorumlarken düşüncelerine destek amacıyla özel adlara, eser adlarına ve açıklanan beyitle veya yaptığı yorumla aynı istikâmette örnek şiirlere de yer vermiştir. Şem'î'nin yaptığı şerhleri farklı kılan özelliklerin başında ise kendisine veya başka şairlere ait şiir örnekleriyle yorumunu desteklemesi gelmektedir.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Mehmet, *Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri, Osmanlı Sadrazamları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013
- CELALEDDİN ES-SUYUTİ, *Câmiu'l-Ehâdis*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1414. VII, 231 (no: 22437)
- CEYLAN, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007
- ÇINARCI, Mehmet Nuri, *Mustafa Şem'î'nin Şerh-i Divân-ı Şâhî Adlı Eseri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2011
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007
- DAĞLAR, Abdülkadir, "Klasik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring 2007*
- DAĞLAR, Abdülkadir, *Şem'î Şem'ullah Şerh-i Mesnevî I. Cilt*, Kayseri Erciyes üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2009.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., İstanbul, 1996
- EBU BEKİR EL-BEYHAKÎ, *Şuabu'l-İman*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003.
- ELBİR, Bilal (2007), "Surûrî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'indeki ŞerhMetodu Ve Hurûflik Yansımaları/ The Commentary Method Of Surûrî AndHurûfism Reflections İn The Şerh-i Şebistân-iHayâl", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (TUNCA KORTANTAMER Özel Sayısı-1), Volume 2/3, Summer 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

- ELBİR, Bilal, “Aynı Yüzyılda Yaşamış İki Şârihin Şerh Anlayışlarının Mukayesesi (Sûdî-i Bosnavî ve Sürûrî)” *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, Klasik Yay., İstanbul, 2014.
- GENÇ, İlhan (2007), “Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerini Anlamada Modern Yaklaşımlar / Modern Methods Understanding The Texts Of Classic Turkish Literature”, *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (TUNCA KORTANTAMER Özel Sayısı-II), Volume 2/4, Fall 2007.
- GENÇ, İlhan, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- İBN MÂCE, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Nikâh, 19 (cilt: I, s. 610);
- İBN HİBBÂN, *Sahihu İbn Hibbân*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 102.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, *Kitabu'l-Mevzûât*, Medine 1966, I.
- KARAVELLİOĞLU, Murat Ali, “ Klâsik Türk Edebiyatında Şem'î Mahlaslı Şairler ve Prizrenli Şem'î”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, 2005, c.32.
- KOÇOĞLU, Turgut, *Şem'î Şem'ullah Şerh-i Mesnevî II. Cilt*, (Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2009.
- KORTANTAMER, Tunca, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1994
- MENGİ, Mine, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000
- MOLLÂ CÂMÎ, *Sûfîlere Armağan Tuhfetü'l-Ahrâr*, Çev: Yusuf Öz, Kurtuba Kitab, İstanbul, 2009.
- NEV'İZÂDE ATÂİYÎ, *Hadâiku'l Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik*, (yazılış:1634-1635), Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- ÖZTÜRK, Şeyda, *Şem'î'nin(15-16YY.) Mesnevi Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevi Şerhi)*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007
- ÖZTÜRK, Şeyda, “Şem'î”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2010, c. 38
- SAMÎ, Şemsettin, *Kâmûs-i Türkî*, Kapı yayınları, İstanbul, 2013. 13. Baskı
- SHUTTLEWORTH KRAUS, Christina, “Şerhleri Okumak/Bir Okuma Olarak Şerhler” Çev: Vildan Serdaroğlu-Coşkun, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, Klasik Yay., İstanbul, 2014
- TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan İdam Edilen 44 Sadrazam, İsim Yayınları, Ankara, 2011
- ŞEM'Î ŞEM'ULLAH, *Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi, Kayıt Numarası:524.
- TİRMİZÎ, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Vitr, 21 (cilt: I)
- TURAN, Muhittin (2014), “Feridüddin-İ Attâr'ın Mantıku't-Tayr İsimli Eserinin Türk Edebiyatındaki İlk ve Tek Şerhi: Şem'î Şem'ullah'ın Şerh-i Mantıku't-Tayr'ı/Feridüddin-i Attâr's Mantıku't-Tayr In Turkish Literature Of His Work Titled First And Only Opimion: Sem'î Sem'ullah's Serh-i Mantıku't-Tayr”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (AHMET TOPALOĞU ARMAĞANI TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI SAYISI), Volume 9/9, Summer 2014.

-
- ÜNVER, İsmail, “Şem‘î Şem‘ullah”, Türk Dili, cilt XLIX (yıl;34) sayı: 397 Ankara, (Ocak-1985)
- W. MOST, Glenn, “Şerhlere Kuramsal Bir Bakış”, Çev: Murat Umut İnan, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlı’da Telif, Tercüme ve Şerh*, Klasik Yay., İstanbul, 2014.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, “*Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*”, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2011.
- YILMAZ, Ozan, *Gülîstan Şerhi Sûdî-i Bosnevî*, Çamlıca Yay. , İstanbul, 2012.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/12 Fall 2014

